

Szent István Egyetem
Mezőgazdasági- és Környezettudományi Kar
Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet

EGY VÁG ÉS GARAM KÖZI TELEPÜLÉS GAZDÁLKODÁSÁNAK ÁTALAKULÁSA A XIX-XX. SZÁZADBAN

Csákvári Edina
Környezetgazdálkodási agrármérnöki MSc, II. évfolyam

Konzulens: Saláta Dénes
Tanszéki mérnök

Gödöllő
2014. október 28.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
1. BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉSEK	3
2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	4
2.2. Szlovákiai magyar földrajzi tájak, néprajzi tájegységek	6
2.2.1. Vág és Garam köze, mint néprajzi tájegység	7
2.2.2. Duna-menti síkság, mint földrajzi tájegység.....	9
2.3. Egy Vág és Garam közti település gazdálkodásának elemzése	10
2.3.1. Marcelháza térségi elhelyezkedése	10
2.3.2. Marcelháza településszerkezete	11
2.3.3. Marcelháza birtok és gazdálkodási viszonyai a XIII-XX. században	12
2.3.4. Kurtakeszi birtok és gazdálkodási viszonyai a XIII-XX. században	16
2.3.5. Az egyesített község birtok és gazdálkodási viszonyai a XX. században	19
3. ANYAG ÉS MÓDSZER.....	20
4. EREDMÉNYEK.....	21
4.1. Marcelháza mezőgazdálkodása a XIX-XX. században	21
4.1.1. A nagybirtokok jelenléte és átalakulása a községben	21
4.1.2. A parasztgazdaságok jelenléte és átalakulása a községben	25
4.2. Marcelháza mezőgazdálkodása napjainkban	29
4.2.1. Marcelháza mezőgazdasági talajtípusai.....	30
4.2.2. A terület környezeti érzékenységének meghatározása.....	33
5. ÉRTÉKELES ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	36
6. ÖSSZEFOGLALÁS.....	39
7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	41
8. IRODALOMJEGYZÉK.....	42
9. MELLÉKLETEK, FÜGGELÉK	44
10. NYILATKOZAT	50

1. BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉSEK

Dolgozatomban egy szlovákiai magyar település gazdálkodásának időbeli változását vizsgálom a 13. századtól napjainkig, a fő hangsúlyt az elmúlt kétszáz évre helyezve. Választásom egy Vág és Garam közti településre, Marcelházára esett, amiben elsősorban szubjektív szempontok játszottak szerepet, hiszen kutatásom helyszíne egyben szülőfalum is, így a hazai környezet előnyeit kihasználva alkothatok objektív képet. A terület kiválasztásában megerősített, hogy a Kisalföld északi része kevésbé kutatott terület, ez egyben nehezítette is dolgozatom megírását. Dél-Szlovákia lakosságának hagyományos kultúrájában a gazdálkodás jelentős szerepet játszott, de a szlovák, illetve a magyar agrártörténeti kutatásban erre nem fordítottak kellő figyelmet. Ez némileg megváltozott, amikor 1986-ban a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság elindította a Kisalföld hagyományos gazdálkodásáról szóló alapkutatói programját, melyben a négy felvidéki regionális múzeum, a komáromi Duna Menti Múzeum, a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum, az Érsekújvári Honismereti Múzeum, és a Galántai Honismereti Múzeum vett részt.

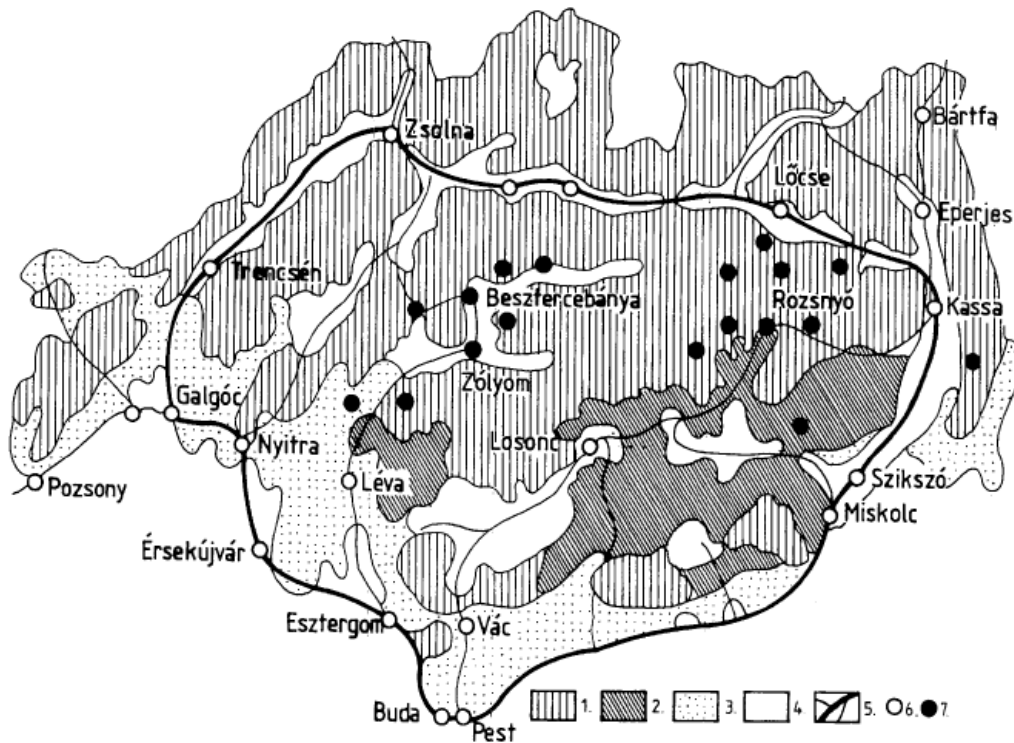
Célom a hagyományörzés és a modernizáció vizsgálata a terület valós agrártörténeti hátterének bemutatásával, egy összesített kép kialakításával. A kutatás arra keresi a választ, hogy mik jellemezték Marcelháza gazdálkodását a múltban, a közelmúltban és napjainkban; hogyan zajlottak le a változások, ezt milyen természeti, társadalmi, politikai és gazdasági folyamatok kísérték.

A vizsgált időszakban mind a nagybirtokokon, mint a parasztgazdaságokban a tőkés mezőgazdasági termelés kialakulása a jellemző, ennek a fejlődésnek az előzményei a 19. századra vezethetők vissza, amikor a jobbágyi viszonyokat felszámolták, a földesúri és paraszti földek szétváltak. A két világháború közti időszakban a fejlődés megrekedt, majd a második világháború után a kapitalista termelési mód felszámolása, a mezőgazdaság szocialista fejlődése, a kollektivizálás és a parasztgazdaságok szövetkezetesítése került előtérbe. Ebben az időszakban Marcelháza már a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott, így a kisebbségben élő magyarokat olyan politikai-gazdasági hatások érték, ami a Magyarországon maradt lakosságot nem, vagy másként érintették.

Dolgozatomban továbbá szeretnék rámutatni az intenzív mezőgazdaság és a fenntartható gazdálkodás egyensúlyának hiányára, illetve a kis- és középgazdaságok szükségességére a térségben.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. A Felvidék-régió térszerkezeti struktúrájának kialakulása

1. ábra: Felvidék térszerkezete a 18-19. században, erdő- és mezőgazdaság rekonstruálása (FRISNYÁK 2000)

Jelmagyarázat: 1: közép- és magashegységi erdőgazdálkodás, erdei és havasi pásztorkodás, 2: dombvidéki erdő- és mezőgazdálkodás, 3: dombvidéki mezőgazdálkodás, helyenként szőlő- és bortermeléssel, 4: folyóvölgyek és hegységközi kismedencék átmeneti gazdálkodással, 5: legfontosabb közlekedési folyosók és legjelentősebb csatlakozó utak, 6: kereskedelmi, ipari, forgalmi, művelődési stb. központok, 7: bányavárosok.

A Felföld nagytáj értelmezése időről időre változott, azonban mindenképpen a Kárpát-medence északi területeit értjük alatta. A 16. században, az ország három részre szakadásával honosodott meg a Felső-magyarország fogalma, majd az ország integritásának 17. századi helyreállításával ez a tájnév kikopott a használatból, míg a 19. században a Felvidék tájszó került az általános köztudatba, addig a néprajz tudomány a Felföld tájnevet használja (MAGYAR 2011).

A gazdasági tájak kialakulása a Kárpát-medencében még a honfoglalás korában kezdődött, a magyarság elsősorban az alföldi, dombvidéki és középhegységi területeket foglalta el, ahol még a búza és a szőlő megtermelt (MAGYAR 2011). A 13. században megindult a hegységkeret benépesítése és gazdasági birtokbavétele. Az egyes régiók kezdetben hasonló mezőgazdasági termelést folytattak, de eltérő hatékonysággal. A következő évszázadokban a régiók gazdasága a természeti feltételek függvényében specializálódott. A 18-19. században a különböző gazdasági struktúrával rendelkező tájtipusok egymás

komplementerei voltak. A Felvidéken ezek alapján három övezet különböztethető meg (1. ábra). Az első, a déli övezet, amely a vásárvonalas vármegyét foglalta magába, az önellátás mellett piacra is termelt. A második, Léva térségétől a Hernád-völgyig terjedő övezet, amely erdő- és mezőgazdasága révén többé-kevésbé önellátó terület. A harmadik gazdasági tájtypus, az északi, széles erdőgazdasági zóna, élelemhiányos vidék. Míg az északi vármegyékben az erdőhasznosítás, a nemesfém- és rézbányászat töltött be meghatározó gazdasági szerepet, addig a déli vármegyékben a mezőgazdaság. Így az északi vármegyék lakosságát a déli agrárterületekről tudták élelmezni (FRISNYÁK 2000).

A 18-19. századi erdőirtások révén a mezőgazdasági területek tovább növekedtek, a 19-20. századra az összefüggő erdőségek jórészt eltűntek (FRISNYÁK 2000, MAGYAR 2011), a szántóterületek aránya (34,7%) meghaladta az erdők arányát (32,1%), de ennek ellenére nem biztosította a lakosság élelmiszerellátását. A gyepterület (rét és legelő) a felvidéki vármegyék összterületének 25%-át foglalta el, természetes takarmánybázisát képezve az állattenyésztésnek. A szőlő területaránya 2%-ot tett ki, de termelése csak a déli övezetben jelentős. A felvidéki borfalu és -városok virágzó gazdasága a 18. században a külpiacok elvesztése, a korlátozó vámrendelkezések miatt hanyatlásnak indult, és ezt az 1880-as évek filoxéra-inváziója tetőzte be. A szőlőskertek pusztulása országosan kb. 44%-os, Felvidéken ennek duplája (pl. Abaúj-Torna vármegyében 95%) volt. A szőlőskertek és ültetvények rekonstrukciója a századforduló idején gyors ütemben haladt, de a szőlőterület nagysága már nem érte el a filoxéravész előtti méreteket. A szőlő- és bortermelés súlypontja ekkor helyeződött át az alföldi (homok-) területekre. Az elpusztult felvidéki szőlők helyén sokfelé gyümölcsösöket telepítettek. A vidék a Kárpát-medence egyik legjelentősebb gyümölcstermelő régiója lett. A régió teljes gyümölcstermelésének ¼-ét Gömör vármegye szolgáltatva (FRISNYÁK 2000). MAGYAR (2011) szerint a gömöri vándorárusok háton és lóháton hordták a gyümölcsöt, zöldséget, kereskedtek az ország területén. A felvidéki fa felvevő piaca elsősorban az alföldi területek és a főváros volt, de kisebb mennyiségben exportáltak is. A gabonatermő, élelmiszerfelesleggel rendelkező síksági területek felvevőpiacai pedig a hegyvidéki területek voltak (FRISNYÁK 2000).

A 19. század utolsó harmadában és a 20. század első évtizedeiben a Felvidék magyar tájegységeinek paraszti kultúrája még virágzott, majd az első és második világháború, később a szocializmus éveiben fokozatos hanyatlásnak indult. A második világháború után, még a 20. század ötvenes éveiben is lehetett a szlovákiai falvakról autentikus képet kapni (BALEGA 2011), ami mára már csak töredékeiben maradt fenn, a legidősebb emberek emlékeiben él.

2.2. Szlovákiai magyar földrajzi tájak, néprajzi tájegységek

2. ábra: Dél-szlovákiai tájegységek, néprajzi csoportok (LISZKA 2002)

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a magyarság lélekszáma ma már nem éri el a félmilliót, míg 2001-es adatok szerint 520 528-ra volt tehető a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma. 2011-re ez a szám 458 467-re csökkent, ami az összlakosság 8,5%-át teszi ki (SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK). A mai magyar lakosság az ország déli, határ menti hol szélesebb, hol keskenyebb sávjában él, Pozsonytól Ágcsernyőig. Ezen a csaknem 500 km-es területen több tájegységbe rendeződve él a népesség. A különböző tájegységek paraszti kultúrájában sok hasonlóság mutatkozik, de eltérés is, úgymint paraszti viseletek, lakóházak, ünnepi szokások, munkaszokások, temetők, azok sírjelei. Ezek a különbségek a különféle történeti hagyományokból, a szomszédos népekkel kialakított kapcsolataikból, a vallási hovatartozásból (Szlovákiában egyedül a magyarlakta területeken van jelen református gyülekezet, pl. Marcelházán, Hetényen, Búcsón), de legfőképpen az adott terület természetföldrajzi adottságaiból fakadnak. A vízjárta területeken nem építhettek kőházakat, míg a hegyes-dombos területek fő építkezési anyaga a kő és a fa volt. A fazekasság ott virágozhatott, ahol megfelelő minőségű és mennyiségű agyag állt rendelkezésre, míg fűzfakosarakat azokon a vízjárta területeken fontak, ahol elegendő fűzfa nőtt. Másutt fahasítékból vagy nádból fonták ugyanezeket az eszközöket. Hasonló módon alkalmazkodott a gazdálkodás milyensége is a természetföldrajzi adottságokhoz (pl. hegyvidéki kaszálók Gömörben, ártéri kaszálók, fokgazdálkodás az Ung-vidéken). Az egyes területek megnevezése is különféle eredetre utal. Vannak földrajzi viszonyokat mutató tájmegjelölések, amelyek egy-egy folyó közére (Csallóköz, Vág és Garam köze, Bodrogköz, Ung-vidék), illetve bizonyos hegyekhez, dombokhoz való kapcsolódásokra utalnak (Zoborvidék). Mások történeti birtokviszonyokra, régi közigazgatási egységekre, megyékre vezethetők vissza (Mátyusföld, Gömör, Torna), s megint mások régi népneveket sejtetnek (palócok – Palócföld, barkók – Barkóság) (LISZKA 2002).

Kulturális szempontból három nagyobb, markánsan elkülönülő régióba sorolhatjuk a Szlovákiában élő magyar kisebbséget (2. ábra). *Kisalföld* északi része (a hozzá lazán kapcsolódó, de

közben a „Palócföldel” is érintkező Zoboraljával, más néven Zoborvidékkel), amely a pannon térség szerves részét képezi. A következő nagy, feltűnően tagolt egységet egy keskeny sáv alkotja a Garam vonalától a Hernád folyóig. Ezt a területet a palóc kultúra jellemzi, melyet „*Palócföldnek*” is neveznek a népnyelvben. A harmadik, és egyben a legkisebb egységbe az *Ung-vidék* és a *Felső-Bodroghköz* tartozik.

2.2.1. Vág és Garam köze, mint néprajzi tájegység

3. ábra: Vág és Garam köze elhelyezkedése (LISZKA 2002)

A Vág és Garam köze térség a Duna vonalát követi, melynek nyugati határa a Csallóköz és Mátyusföld, keleti határa az Ipoly-mente, délről Magyarország határolja,

északi határa a Zobor-vidék, amely egyben a magyar-szlovák nyelvhatár, ez az utolsó évtizedekben egyre erőteljesebben dél felé tolódik. Ennek egyik bizonyítéka HOLUBY (1896), szlovák néprajzkutató tudósítása, aki a Nyitra-völgyi szlovákok körében is ismert népi böjti eledel, a költés (az itteni tájszólás szerint *kőtís*, ill. szlovákul *keltjš*) bemutatása kapcsán 1896-ban így írt: „*Galgóc és Nyitra között sok a magyar nevű, de szlovák lakosságú község és dűlő, s e községek számtalan egyszerű családja magyar nevű, bár magyarul már régóta nem is tudnak, s minden kényszer és nyomás nélkül elszlovákosodtak. A keltjš készítésének szokása és neve is abból az időből származik, amikor itt nagy számban éltek még magyarok, akik a 18. század elején Galgóc és Nyitra között már kisebbségben voltak, s idővel teljesen elszlovákosodtak.*”

Még a 20. század elején is a térség déli része a Duna menti árterekre jellemző vizenyős terület volt. Egy 1938-as hírlapi tudósítás írja, miszerint tavasszal „*valóságos tavak keletkeznek*” a Garam menti települések szántóföldjein. Jellegzetesen ártéri területen fekszik Martos község, itt a házakat dombokra építették. Az árvízmentesítés előtt évente 3-6 esetben is elöntötte a falut a víz. Ilyenkor csónakkal közlekedtek, így élték mindennapi életüket (SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK).

Köbölkút és Kisújfalu környékén, a Páris-patak mentén hatalmas nádasok alakultak ki, ezért fontos bevételi forrást jelentett a hagyományos nádkitermelés és -értékesítés, ezek mellett még a 20. század elején a halászat valamint az ártéri szénagazdálkodás is. A lápos, mocsaras tavat – amelyek úszólápjairól BÉL (1735) tudósít – az elmúlt századokban több alkalommal is lecsapolták, hogy szántóterülethez jussanak. Mára ismét feltöltődött és 184,05 ha-on, Párizsi mocsarak néven természetvédelmi területté nyilvánították.

A Vág és Garam közének középső részén – Érsekújvár-Komáromszentpéter-Udvard háromszögben – hatalmas löszdombok tarkítják a táj képét. Ezek a területek kedvező feltételeket

biztosítanak mind a „homoki bor” készítésének, mind a zöldségtermesztésnek. A szőlőhegyek általában élősvénnyel voltak körülkerítve, ahová egy vagy két kapun keresztül lehetett bejutni, amelyek a szüretig zárva voltak. A kaput csak a csőszök nyithatták ki. Ezen kívül jellegzetes a térségben a Garam alsó folyása mentén elterülő táji csoport, az ún. kurtaszoknyás hatfalu (Bény, Kéménd, Kisgyarmat, Garampál, Kőhidgyarmat, Bart), ahol erősen érződik a palócos kultúra. Viselete eltér a környező területekétől, valamint erős „mi-tudatával” is kitűnik (LISZKA 2003). A térség többi része kulturális szempontból a Csallóközhöz, illetve Mátyusföldhöz közelít.

A Vág és Garam közti településekre (Marcelháza, Komáromszentpéter, Udvard, Tardoskedd, Nyitraagykér, Muzsla) jellemző a 19-20. század fordulóján a közepes méretű, aránylag nagy határu, halmazos szerkezet (BORSOS 2011, LISZKA 2002). Völgyi, szalagtelkes települések, elsősorban az északi, dombosabb részen (Fűr, Kolta, Sárkányfalva) alakultak ki. További jellegzetességekként említhető Kürt, ami egy szabályos orsós település vagy Bart, amire egy korán kialakult, szabályos utcás falukép a jellemző. Szinte mindegyik településtípushoz kapcsolódik egy halmazos beépítettségű falurész, amit általában a község szegényei laktak (*Tabán*: Kőbölkút, Bátorkeszi; *Hegy*: Kőbölkút; *Kangyi*: Kürt; *Gurgyal*: Ebed, Kéménd, Marcelháza), illetve egy újabb, szabályosan kimért negyed (Kőbölkút, Marcelháza, Tardoskedd, Udvard). További jellegzetes a már előzőekben említett martosi homokhátas falukép-szerkezet, a község temetője is mintegy három kilométerre a falutól, egy dombháton található (LISZKA 2002).

A térség hagyományos építkezési technikája a kisalföldi háztérülethez sorolható, s annak tipikus vonásaival jellemezhető, mint a rakott és a vert sár használata. A déli területeken a nyeregtető terjedt el, alatta deszkából készített oromzat állt, északon a tetőt csonkára kontyolták (BORSOS 2011). A tetőfedésre nádat használtak, északon a zsúp volt a gyakori. A múlt század végétől megjelent a vályog- és mórtegla, a 20. század elejétől a téglafal, folyamatosan alakultak téglagyárak, például Érsekújvárbán, Perbetén, Párkányban. A két világháború közötti időszakban a tetőfedőcserép kiszorította a gyúlékony nád- és szalmafedeleket (LISZKA 2002).

A lakosság fő megélhetési formája a településenként változó jelentőségű állattartással kiegészített földművelés volt. A paraszti gazdálkodás egyes formái, mint például a nádvágás inkább a szegényebb rétegek létfenntartásában játszott fontos szerepet. A nagybirtokokon a kor technikai színvonalán modern mezőgazdasági termelés folyt. Így a korszerű uradalmak hatása lehet az aránylag korán kezdődő polgárosodás. Régies vonás azonban, hogy a paraszti gazdaságokban az ugarváltó háromnyomású gazdálkodás a 20. század elejéig fennmaradt. Marcelházán az 1720. évi országos összeírás szerint alkalmazták a kétnyomásos és háromnyomásos földművelést is (MOL). Gabona tárolására körte formájú, kiégetett vermeteket használtak, azokat elsősorban a szérűskertek környékén ásták. Néhány falu a térségben zöldségtermesztésre specializálódott, híresek a kamocsai káposztások, a 19. század végén

bolgárkertészekről meghonosított udvardi és zsitvabesenyői paprikások, valamint az 1930-as években szegedről áttelepült kertészekről meghonosított naszvadi paprikások (BORSOS 2011).

2.2.2. Duna-menti síkság, mint földrajzi tájegység

4. ábra: Duna-menti síkság (LÁSZLÓ et al. 2006)

A Duna-menti síkság fiatal, folyami lerakódás által létrehozott síkság, kereszt- és hosszanti irányú, szabálytalan alakú dűnék fedik, a Duna-menti alföld (Kisalföld) nyugati részén terül el. A térséget a történelem folyamán jelentős antropogén behatások

érték, ezáltal monofunkciós, intenzív mezőgazdasággal rendelkező, erdőtlen – helyenként ártéri erdők maradványaival tarkított – tájjá változott (LÁSZLÓ et al. 2006).

Fitogeográfiai besorolás: pannóniai terület (Pannonicum), eupannon xerotherm övezet.

Zoogeográfiai besorolás: sztyepp provincia, pannon szakasz.

Éghajlati terület: meleg, nagyon száraz, amely fokozatosan megy át mérsékelt száraz területbe.

Jelenlegi tájszerkezet: a legjobb minőségű csernozjom talajok találhatóak meg a térségben, ezért a területet intenzív mezőgazdasági tájjá alakították, ahol a szántóföldi hasznosítás a domináns elem. Elvértve találkozhatunk természetközeli területekkel, mint például erdőssztyepp erdőkkel, homoki gyepekkel, szikesekkel, mocsarakkal, a Duna, a Kis-Duna, a Vág és a Nyitra folyók mentén kisebb ártéri erdők maradványaival.

Szocioökonómiai szerkezet: mezőgazdasági szempontból az ország legproduktívabb régiója, ami a legjobb minőségű talajoknak, a kedvező éghajlati feltételeknek és a Csallóközben található gazdag földalatti és termásvíz tartalékoknak köszönhető. Az ipari termelés szerteágazó, jelentős a helyi mezőgazdasági nyersanyagokat feldolgozó élelmiszeripar, a vegyipar és a gépipar. Magas az urbanizációs szint, 163 vidéki és 13 városi település található itt.

Védett területek: a régióban található a Duna-liget TK/*Dunajské luhy* CHKO, amely szinte az egész területével bekerült a Natura 2000 nemzetközileg jelentős vizes területek jegyzékébe. A tájvédelmi körzet területén több 4. és 5. szintű védelem alatt álló terület található, pl. Csicsói holtág, Lion-tó. A védelem szempontjából fontos Súr, a magas törzsű égeresek és nedves tőzegrétek utolsó maradványa. Védettek a holtágak, a természetes, időközönként árvíz sújtotta dunai ártéri erdők és mocsári közösségek értékes vízimadarakkal és vízínövényekkel, továbbá a sztyepp- és erdőssztyepp-növényzet mozaikszerű maradványai.

Natura 2000 elemei: a régiót 48 európai jelentőségű terület érinti, köztük a Duna-liget TK egész területét, valamint a Duna Komáromtól Párkányig terjedő egész szakaszát, illetve számos kisebb területet.

Potenciál: mezőgazdasági, vízgazdálkodási, ipari és idegenforgalmi.

Természetvédelmi problémák: az intenzív mezőgazdasági művelés következtében a terület ökológiai stabilitási szintje alacsony. A kemizáció okozta talaj- és vízkontamináció, az élő környezet elemeinek a mezőgazdasági termelésből és a vegyiparból eredő terhelése magas (LÁSZLÓ et al. 2006).

2.3. Egy Vág és Garam közti település gazdálkodásának elemzése

2.3.1. Marcelháza térségi elhelyezkedése

5. ábra: Marcelháza elhelyezkedése (Forrás: Internet)

Marcelháza (szlovákul *Marcelová*) dél-szlovákiai község, a Nyitrai kerület Komáromi járásában. Komáromtól északnyugat felé, 16 km-re található. Lakosainak száma 3751, ennek 86,1%-a magyar, 11,8%-a szlovák (ŠÚ SR). Földrajzi elhelyezkedését tekintve a már előzőekben tárgyalt Duna-menti alföldön, illetve az ide tartozó Duna-menti síkságon terül el, a Vág és Garam köze tájegység része, bár egyes kutatók a Vág és Garam közét Párkányig Mátyusföldhöz sorolják (BOROS 2011), a közéletben is gyakran azzal azonosítják. Példaként említeném GÁL (1980) felvidéki író, aki szociográfiai regényében Vág és Garam köze településeit Mátyusföld részeként tekinti.

A térségre jellemző lápos, mocsaras területeket az elmúlt századokban több alkalommal is lecsapolták, hogy szántóterülethez jussanak. A határ déli részén, a Zsitva mocsaras árterületén holtágak találhatók folyami sáncokkal, az északi részen teraszokkal és a Garam mentén teraszos dombokkal. A legmagasabb emelkedő a 123 m tengerszint feletti magasságban lévő Öreg-hegy. A település napjainkra megőrizte mezőgazdasági jellegét, előtérben van a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipar és magánvállalkozás. Szlovákia legmelegebb és legszárazabb vidéke, az évi átlaghőmérséklet 9,7 °C, az évi átlagcsapadék 555 mm (RESKO 2006).

2.3.2. Marcelháza településszerkezete

6. ábra: Marcelkeszi, utcarészlet, 1940 (ARCANUM)

7. ábra: Marcelháza, utcarészlet, 1945 előtt (ARCANUM)

Marcelháza nagyhatárú falu, kapcsolódik hozzá egy halmazos beépítettségű falurész, amit általában a község szegényei laktak. Ezeket a falukép-formákat ma utcanevek őrzik, Marcelházán, illetve a környékbeli Ebeden és Kéménden ilyen a *Gurgyal*. Ezen kívül tartozik hozzá még egy újabb, szabályosan kimért negyed. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a településszerkezeti formák századunkra már sehol sem jelentkeznek tisztán (LISZKA 2002).

8. ábra: A község legrégebbi háza, 1995 (RESKO 2006)

A falu csoportos utcai település, ahol a parasztházak orma az utca felé nézett (6-7. ábra). A falazott épületek égetett és vályogtéglából készültek, ez napjainkra csak nagyon szórványosan maradt meg. A 19. század derekán építették a 605-606-os számú épületet (8. ábra), ami eredetileg egy hosszú ház volt 8 lakóegységgel. Sajnálatos, hogy a községben található utolsó parasztház is elpusztult, mivel az utóbbi évtizedekben fokozatos lebontásra került. Az ilyen típusú parasztházak döngölési eljárással készültek, melyeket bevakoltak és bemeszeltek. A nyeregvetős, náddal fedett házakban két-három helyiség volt. Az egyenes főhomlokzaton volt a háromszög alakú deszkaorom és az asszimetrikusan elhelyezett ablakok. Gyakori volt a lakások hátrahúzódnása a nyitott udvarokon (RESKO 2006).

9. ábra: Vályogtéglából épült földszintes ház
(Forrás: Saját kép)

10. ábra: „L” alapú négytengelyes ház
(Forrás: Saját kép)

A 20. század elején épült téglalap alakú földszintes házak vályogtéglából készültek (9. ábra), melyeket több esetben padlásbejáráttal (434-es, 564-es sz.) vagy pilléres folyosóval bővítettek. Bizonyos esetben a régi épületek átalakításáról volt szó. A házakban két vagy három lakóhelyiség volt (első szoba, konyha-pitvar és hátsó szoba), gerendás mennyezettel. Csatlakoztak hozzájuk a gazdasági épületek (kamra, istálló, ólak, fészter stb.), az udvarokban megmaradtak a külön álló nyári konyhák és néhány gémeskút (RESKO 2006). A városi és részben nemesi példaképek hatására a módosabb gazdák körében terjedtek az „L” alaprajzú, négytengelyes házak (10. ábra). 1950-től a népi építészet változása – elsősorban az általános gazdasági és technikai fejlődés, az erőltetett iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálásának hatására – rendkívüli módon felgyorsult. A sátortetős „kockaházak” elterjedése a falukép teljes átalakulását eredményezte, gyors és teljes szakítást jelentett az addigi népi építészeti hagyománnyal. 1970-től megjelentek a népi építészetben addig ismeretlen többszintes házak, ezzel bekövetkezett a hagyományos falusi építkezés teljes integrálódása. Az egymástól eltérő épületek az utcaképet zavarossá teszik, esztétikailag értékelhetetlenné, mindez a hagyományos népi kultúra, a faluközösség felbomlásának következménye (GILYÉN 2000).

2.3.3. Marcelháza birtok és gazdálkodási viszonyai a XIII-XX. században

Marcelháza, mint egyesített község csak 1948-tól létezik, ezért dolgozatomban külön foglalkozok Marcelháza és Kurtakeszi fejlődéstörténetével, tulajdon és gazdálkodási viszonyaival. A falu határa már az ókorban lakott volt, a legkorábbi leletek a neolitikumból származnak, továbbá a korai bronzkorszakból, latén korból, népvándorlás korából (DUNA MENTI MÚZEUM). Egy 1258-ból származó okirat szerint a mai község határában feküdt Marcelháza, Marcel és Elyas birtokában. Marcel leszármazottainak birtokában lévő részen jött létre Marcelháza, a település másik oldalán Kurtakeszi. Egy 1353-ból származó Nagykezeu néven említett okirat szerint következtethető, hogy Marcelháza elvált a határban lévő Keszi településtől. A következő években a község Marcel fiának, Keszi Péter tulajdonában volt, 1429-ben Posár

Miklós tulajdona, később a birtokjogon a család többi tagja osztozik, és 1482-ben Posár Gergely lett a helyi földesúr.

1526-os mohácsi vereség után az ország nagy része török uralom alá került. Ezekben az években még mindig a Posár család tulajdonában volt. 1549-ben Posár Menyhértet említik az iratok, ekkor a falu 12 telepből állt, 10 a zselléréké volt, 1 a cselédségé és 1 adómentes telep létezett (kézművesek, szabadosok). 1552-ben Marcelházát már elhagyott településként említik, 19 lakható házzal (BOROVSKY 1906). Az 1570-es esztergomi szandzsák defterében (török adóbegyűjtők jegyzéke) 40 adóköteles lakó neve van feljegyezve. Ezek szerint a községben 16 ház állt és 20 kapu (háztartás), ami 1000 akcse (oszmán ezüstpénz) adóterhet jelentett. További feljegyzett adóterhek: búza – 175 kila (2100 akcse), kevert – 40 kila (240 akcse), must – 130 pint (390 akcse), bárány-tized – 2 darab (30 akcse), méhkas-tized (10 akcse), sertés-adó (20 akcse), erdő- és legelő használati adó (400 akcse), kender-tized (10 akcse), bírságpénz, menyasszony- és hordóadó (30 akcse), a jövedelem 4230 akcse (FEKETE 1943). Az adóösszeírásból kitűnik, hogy Marcelháza milyen kis település volt.

1655-ben a Posár család fiúágon kihalt, és a község a néhai földesúr rokonához, Sibrik Dánielhez került (BOROVSKY 1906). Az 1664-es érsekújvári ejálet (tartomány) deftere szerint a község esztergomi feudális birtok (tímár), Komáromhoz tartozott. Marcelházán ekkor 45 háztartás volt és 65 adóköteles személy élt, összesen 13 977 akcse adót fizettek, ami állt 290 kila búza-tizedből, 220 kila kevert gabona-tizedből, méhkas-, lencse- (bab és borsó), len- és kender-tizedből, csőszdíjból, legeltetési-tizedből, fa- és szénaadóból, menyasszony- és hordóadóból, bírságokból, földhasználati- és sertésadóból (BLASKOVICS 1993). Az összeírás szerint nőtt a lakosság száma, míg 1570-ben 20 háztartás volt a községben, ez a szám 1664-re, 94 év alatt 45-re emelkedett, az adóbevétel pedig több mint háromszorosára.

1685-ben a császári seregek elfoglalták Érsekújvárt, így a település felszabadult a török uralom alól, de Sobieski János király seregei a települést feldúlták és kirabolták. A török háborúk befejezése után a község sokáig elhagyatottan állt, sőt a jobbágyok elmenekültek a rájuk kirótt magas adóterhek végett, nem sokkal később a földesúr és a megyei hatóságok visszaterelték őket (RESKO 2006). A következő években elindult a község fejlődése, amikor a helyi földesurak bevezették a híres birkatenyésztést (BOROVSKY 1906).

1715-ben a településen 23 háztartás volt, 1716-ban Marcelháza királyi adományozás útján id. gróf Gyulai Ferenchez került. BÉL (1735) Komárom vármegye leírásában így ír Marcelházáról: *„Marcelháza...határos vele...Kurtakeszi, amely utóbbtól csak egy közbeeső gyepes rét választja el, s oly közvetlen szomszédságban kapcsolódik össze vele, hogy libalegeltetőjük is közös.”* BÉL (1735) a folytatásban a település lakossági összetételéről, a termőföld jó minőségéről, és a szőlőtermesztés kiváló lehetőségeiről tudósít: *„A lakosok részint nemesek, részint parasztok, akik a földesúr, Gyulai Ferenc engedelmével néhány évtizeddel később telepedtek le. Szántóföldje itt-ott emelkedő és dombos, különösen*

azon a részen, amely keletnek húzódik. Ott emelkedik ugyanis egy szép domb, amely kellően művelve jó bort ad, erős és fimon ízűt. Mert földje fekete, világossal vegyes, ráadásul porhanyós és szőlőtermesztésre kedvező, szinte folyamatosan déli szél van. Ezért a földesúr a közönséges borral együtt gyakran próbálkozott nemesebbekkel, és hogy kipróbálja a szőlőhegy természetét nemesebb szőlőfajtaival – mivel a tokaji volt a legkiválóbb – nagy mennyiségben azt vitt oda ugyanazzal a földdel együtt, amelyben ott művelik, s felásva a talajt annak rendje és módja szerint betelepítette a szőlőt a marcelházi dombon...akik itták a borát, megerősítették, hogy attól, amit Tokajban lehet inni, semmi másról nem lehetett megkülönböztetni, csak a termelő megjelöléséről, annyira azonos illatú és ízű. Forró évben azonban a növény sok olyan fürtöt hozott, amin a héjakon itt-ott arany színű pontok voltak láthatók. Ennél a falunál van továbbá a földesúrnak majorsága s földművelésre és kaszálóra kiváló lehetőség.”

1767-ben Messics István, Paksy Julianna és Horváth Ágnes örökösödési pert indított gróf Gyulai Ferenc ellen, de 1780 táján gróf IV. Pálffy Gyula kancellár megvásárolta a birtokot, és a bátorkeszi domínium egyik központjává tette. 1780-ban, a hercegi rangra emelt család, a Gyulai-majorban felépítette kései barokk stílusú kastélyát. Egy 1860-ban készült térképi ábrázolás szerint a kastély következőképpen volt felosztva: szérűskert, takarmányföld-terület, gödrök helye, legelők, takarmánykukorica-föld, sáfár kertje, sáfár lakhelye, kastély kuriális telke, juhakol és az istálló udvara, juhakol kuriális földje, magtár és földterülete, kert és a kertész lakása, juhásztor kertje, kastély kertje, lapos rét a kert alatt (RESKO 2006).

1787-ben 94 házban 712 lakos élt. VÁLYI (1799) ez idő tájt így ír Macelházáról: „*Marcelháza, magyar falu, Komárom várm., földes Ura gr. Pálffy Uraság, lakosai katolikusok 's másfélék, fekszik Kurtakeszihez nem messze 'a annak filiája. Legelője elég, saját szükségletre szőlei is vannak, 's középszerű borokat is teremnek. Legelőit az áradások elöntik.*”

A 19. században Marcelháza mint földesúri település gyorsan fejlődött. 1822-ben 122 házban 822 ember élt, akik mezőgazdasági munkákból tartották el magukat és a nagybirtokokon dolgoztak, ahol a juhtenyésztés virágzott (BOROVSKY 1906). FÉNYES (1851) így ír a településről: „*Marcelháza, magyar kis részben tót falu Kurtakeszihez közel, a Zsitva folyam mellett rónáságon fekszik és számlál 506 r. kath., 528 reform., 15 zsidó lakost. Ref. anyaegyház. Határa 4358 holdnyi, s van itt 53 1/2 jobbágytelek, melyből 3 4/8 curiális, 1/2 iskoláé, 1/2 a kurtakeszi plébanusé, 49 robotos, 10 udvarteleki ház, 34 robotos zsellér, 3 szabados; telkesgazda 92, hazátlan zsellér 24. Urasági szántóföld 1480 mérő 740 hold, 40 h. kenderes, 41 1/8 hold kaszáló. A szőlőből 115 kapás urasági, 400 kapás jobbágyi. Papi dézsmát birja az urodalom, természetben szedi, a kilenczed 4 ezüst forintért váltatik meg egy telek után, s illy telek ára közép számitással 1500—2000 váltó forint. Földe nagyjából fekete homok s igen jó termő, Virth felől sárgahomokos. Mesterember 3. u. m. 2 kovács, 1 takács. De legnagyobb nevezetessége e helységnek az urodalom nagy szeszgyára, 1 gőzkazánnal, 3 burgonyazúzó, 11 élesztőkáddal. Naponként 75 köből burgonyából 10—13 akó 20—25 foknyi szeszt éget, mellynek akóját 30—35 v. fert adja, s 11 személyt*

foglalatostokdál. Épületei s felszerelési tőke 25,000 forgótőke 9900 p. forint. Földesura: herceg Pálffy Antal, s a bátorkeszi uradalomhoz tartozik.”

Az 1848/49-es magyar forradalom után megszüntették a jobbágyságot, a község gyors fejlődésnek indult. A település továbbra is a hercegi családból származó Pálffyak tulajdonában volt, később a nagybirtokot bérbe adták. 1891-ben Komáromban rendezett ipari és gazdasági kiállításon több marcelházi gazda vett részt terményeivel, úgymint Kobek István (gabona, kalászbán maradt gabona, takarmány, kerti növények és magvak, bor, pálinka, szesz), Répás András, Pém József, Keszeg András, Balog Mihály, Czékus András (gabona, bor, szőlő, gyümölcs), Jalsovszki István, Takács Géza (gabona, bor, szőlő, gyümölcs, egy üveg méz) (KIÁLLÍTÁSI VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁG 1891).

1893-ban a legnagyobb földtulajdont Pálffy Antal herceg örökösei birtokolták, 3725 kat. hold földterületet. 1897-ben a földbirtokot Stein Manó és Félix bérelték, az ekkor 4675 kat. holdra bővült tulajdont. 1904-ben Czibor István és társai kérvényezték az úrbéri külterület tagosítását, még abban az évben a helyi parasztok kérésére eleget tettek. Ezzel a nagybirtok hanyatlásnak indult. A község jelentősége állandóan növekedett, 1910-ben már 2046-ra nőtt a lakosok száma, ez szükségessé tette, hogy új belterületeket jelöljenek ki. Az új építkezési telkek az egykori Pálffy-nagybirtokhoz tartoztak. Ekkor a Stein testvérek által bérelt földterület 3134 kat. holdra csökkent, a nagybirtok maradék részét a helyi gazdák vásárolták fel (RESKO 2006).

Az első világháború után, 1914-ben az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, Marcelházát a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták. 1916-ban Schlesinger Gyula bérelte a Pálffy-uradalmat, és valódi mintagazdaságot hozott létre. Az 1918 és 1938 között zajló első csehszlovák földreform következtében Újpuszta és Szilos majorba szlovák betelepülőket költöztettek, a Pálffy-uradalom földjeire. 1918-ban a Pálffyak hercegi ága Ausztriába költözött. 1920-ban a megáradt Zsitva folyó vize elöntötte a községet, és még ugyanebben az évben robbant ki a mezőgazdasági munkások általános sztrájkja, mivel a nagybirtokok felszámolásával addigi megélhetőségüket elveszítették, a megfelelő anyagi eszközök hiányában és a földhivatal diszkriminatív politikájának következtében nem jutottak földkiutaláshoz (SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK). 1921 után a földreform következtében az itteni nagybirtokot részben felparcellázták, 1928-ban a teljes földosztás után Schlessinger elvesztette érdeklődését Marcelháza iránt és Ausztriába költözött. A maradék birtokot 1932-ben Michal Slezák szlovák birtokos vásárolta meg.

A lakosság száma 1930-ban 1676-ra csökkent, az akkori legnagyobb földbirtokosok Vannay László, Balogh Károly, Keszegh Ferenc, Fábrik Illés voltak, körülbelül 40 kat. hold földterület volt a tulajdonukban. 1938-ban elkezdődött a község villamosítása. 1939 és 1945 között Téglás István földműves tagja volt Komárom Vármegye Gazdasági Egylete Igazgatósági Tanácsának az Ógyallai járás képviselőjeként. Az első bécsi döntés után megkezdődött a csehszlovák földreform revíziója, így 1939-től gróf Barkóczy Hadik Endre volt a település legmódosabb földbirtokosa, 1200 magyar hold volt a

tulajdonában, nagybirtokának egy részét (923 kat. hold) az Agra Részvénytársaság bérelte. Hadik majorságát a második világháborút követően, az 1945 és 1948 között zajló harmadik földreform értelmében államosították, a kastélyt fokozatosan lebontották. A második világháború után Marcelházát egyesítették Kurtakeszi községgel, Marcelkeszi, a későbbiekben Marcelháza néven (RESKO 2006, SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK).

2.3.4. Kurtakeszi birtok és gazdálkodási viszonyai a XIII-XX. században

A következőkben Kurtakeszi birtok és gazdálkodási viszonyait tárom fel. A települést az írások először Quezteev néven említik, amikor Kurtakeszi még Szolgagyőr és Bana (Bánya) birtokaihoz tartozott, 1256-ban IV. Béla a földeket Siegfried Mödling vármegye ispánnak adományozta benépesítési szándékkal. A szomszédok panaszt emeltek, hogy ha benépesítik a környéket, elveszítik megélhetőségüket, ezért kérték a királyt, hogy engedélyezze megvásárolni ezt a földterületet. Így került Szolga-vár teljes területe és Bánya földjeinek fele Marcel és Elyas kezére (BOROVSKY 1906). 1264-ben a király eladta a községet az esztergomi érsekségnek, 1335-től a Kurtakezeu család tulajdonába kerültek a földek. Az okiratok szerint 1377-ben már a Baranyay család adománylevelet kapott a királytól Kurtakeszire (BOROVSKY 1906), de ennek az okiratnak a hitelességét maga FÉNYES (1851) is kétségbe vonta. Később a Kurtakeszy család fiúágon kihalt, így a település 1482 előtt a marcelházi Posár család kezére került.

1535 táján, a török uralom ideje alatt az itteni vagyonrészeket báró Nyári Ferenc szerezte meg, aki Korláthkeőy Erzsébettel kötött házassága révén tovább növelte vagyonát. A későbbi költségek miatt a vagyon felaprózódott a Majthényi, Zabláthy, Apponyi és Pongrácz családok között (NYÁRI 1996). Az 1570-es esztergomi szandzsák defterében a következő adófizetők vannak feljegyezve: Nímet Gergel és fia, Gergel, Vince, ennek fia, Mátyás és Petőcs Petre. Három ház állt a településen, az évi jövedelem 2500 akcse volt (FEKETE 1943). Az iratok alátámasztják, hogy Kurtakeszi ebben az időben milyen kis település volt. 1584 körül a felaprózódott birtok viszályhoz vezetett a nemesi családok között, a községből viszont kis hasznuk származott, mert jobbára elhagyatott volt. Az örökösödési viszálynak véget vetett, amikor birtokrészeket eladták a Posár családnak. 1655-ben a Posár család fiúágon kihalt, birtokai a király tulajdonába kerültek, aki a földeket Sibrik Dánielnek adományozta (BOROVSKY 1906). 1659-ben a pusztát a szomszédos Marcelháza használta, egyben tulajdonosa is volt. Erről tanúskodik az 1664-es érsekújvári elájet deftere, ahol Kurtakeszi úgy van bejegyezve, mint pusztá, Kamaránhoz (Komárom) tartozik, és Marcsil Ház (Marcelháza) használatában áll. A dokumentum tartalmazza a faluból származó bevételeket: búza-tized – 79 kila (1580 akcse), kevert gabona – 46 kila (460 akcse), must-tized – 150 pint

(750 akcse), makkoltatási adó (100 akcse), rét- és legeltetési adó (250 akcse), összesen 3140 akcse. (BLASKOVICS 1993). Az alacsony adóbevételekből látszik, mennyire elhagyatott a falu.

A településre a bodorfalvi Baranyayak tartottak igényt, akik 1699-ben királyi adománylevelet kaptak rá. 1706-ban Bottyán János kurucai a pusztuló települést teljesen lerombolták. Végül a Baranyayak népesítették be a települést Trencsén és Nyitra vármegyéből származó szlovákokkal, akik idővel teljesen beleolvadtak a helyi magyar lakosságba (BOROVSKY 1906). Ebben az időben a Baranyayak teljhatalommal rendelkeztek, a községet és a lakosságot érintő több hivatalos ügyet a földesúr intézett, központi székhelyül is Kurtakeszit választotta. BÉL (1735) leírásából kiderül, hogy „*Kurta Keszi*” Baranyai Jánosé és Imréé, a falu többi lakója Baranyai János alattvalója. Kitér a település nemzetiségi összetételére is: „*A lakosok szlovákok, legtöbben a földesurak költségén telepedtek ide.*” A továbbiakban BÉL (1735) Kurtakeszi mezőgazdasági lehetőségeiről számol be: „*Homokos talaja nem különbözik az előbbtől (értsd. Marcelházáétól), de alkalmatlanabb gabonatermelésre, csak faizásra alkalmas némileg, vagy éppenséggel sehogy. Ami a bort illeti, fehér és vörös. Egy délnek forduló domb szép műveléséből, amely azonban már hamarabb kezdett híressé válni, mint a régebbi marcelházi. A termőföld többi része ki van téve az árvizeknek. A Duna ugyanis vizével a Zsitvába visszatörölve gyakran egészen a kurtakeszi kastélyig kiönt.*” Az úrbéri feljegyzések szerint 1768-ban 78 örökös jobbágy család élt a faluban. VÁLYI (1799) így írja le a települést: „*Kurta Keszi tót falu Komárom várm., földes Urai, több uraságok, lakosai katolikusok (fekszik Komáromhoz 1 ½, Madarhoz ½ mérföldnyire), határában legelője, rétje elég van, szőlei középszerű borokat teremnek, legelőjét néha az áradások károsítják.*”

A 19. században Kurtakeszi kizárólagos földesurai a Baranyaiak lettek. FÉNYES (1851) így ír a faluról: „*Kurtakeszi, tót falu, Komárom vmegyében, Komáromhoz 1 mföldnyire, 718 kath., 2 ref., 62 zsidó lak., kath. egyházzal, és sinagógával. Határának egy része dombon, nagyobb része rónaságon fekszik s kiterjed 4237 6/8 h., mellyből 1241 h. urbériség, 394 h. erdő, 753 h. közös legelő, 1113 1/2 hold majorsági, 323 hold szőlő. Urbéri telek 20, zsellér 53, lakó 27, kézmíves 12, ún. 2 kovács, 2 szabó, 1 csizmadia, 6 takács, 1 üveges, 1 festő. Nemes család fő 3. Földe részben homokos, a Zsitva folyam mellett fekete és igen termékeny; szénája bőséggel. F. u. Bodorfalvay, Baranyay Gáspár.*”

1890-ben Kurtakeszi lakosainak száma 779, többségük mezőgazdasági munkát végezett. Az 1891-ben rendezett ipari és mezőgazdasági kiállításon Baranyay Géza vett részt különböző mezőgazdasági termékekkel (pergetett és lépes méz, mézkrém, méhészeti kellékek, méhcsaládok kaptárban és fatörzseken), továbbá Majnik János, id. Senkár János, ifj. Senkár János és Hegedűs János, mindannyian gabonát, bort, szőlőfajtákat és gyümölcsöt állítottak ki (KIÁLLÍTÁSI VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁG 1891), ami a helyi mezőgazdaság jó színvonalát bizonyítja.

1893-ban a legtehetősebb földbirtokos Baranyay Géza volt, aki egyben Komárom Vármegye Gazdasági Egyletének alapítója, emellett gazdasági tudósító. 1761 kat. hold művelési terület volt a

birtokában. 1897-ben a legnagyobb földbirtokos még mindig Baranyay Géza, a saját földjein kívül bérelte a szomszédos község, Izsa római katolikus plébánia földjeit is (838 kat. hold).

A 20. század elején Baranyay Géza nagybirtoka 2350 magyar hold. A gazdaságban naponta 350 l tejet fejtek, főleg Komárom részére. A Dzierzon és Mayer kasokban lévő 120 méhcsalád termékét Németországba szállították. Szőlőfajták közül a rizlinget és a burgundit termesztették. A munkaerőt helyi forrásokból biztosították, anyai dédanyám elmondása szerint az ükapám is a földesúrnál dolgozott, mint „parádés kocsis”, ükanyám, mint mosónő (ANDRUSKÓ ex verb.). Egy napszámos férfi napi bérlete 120-240 fillér, a nőké 80-160 fillér volt. A környéken lévő földek átlag árendája 20 korona volt.

1918 végén a község az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság részévé vált. 1919-ben Kun Béla bolsevista csapatai bevonultak a településre, ekkor sok irat semmisült meg, a levéltárat szétszórták, ezért az 1918-at megelőző évekről csak kevés írásos dokumentum maradt fenn. Ebben az évben Ján Kôrka lett a falu jegyzője, aki 1926-ig használta az úrbéri (jegyzőségi) javadalmat, ezt követően Pém József és Kovács Dezső bérelte a földeket, 1929-től Keszegh Kálmán. 1920-ban az embereknek továbbra is a mezőgazdasági munka biztosította a nem könnyű megélhetést, a község mezőgazdasági munkásai ebben az évben sztrájkot indítottak. 1937-ben az iskolában gyűjtést rendeztek a szegények támogatására, mivel 122 mezőgazdasági munkás gyermekének 90%-a szegénynek számított. 1927-ben a Mogyorós rétet, ahol a helyi tenyészállatokat legeltették, a község bérbe adta Nagy Andrásnak. 1935-ben az önkormányzat megvásárolta a Baranyayaktól a juhakolt, és ebben az épületben hozták létre a tűzoltószertárt és postahivatalt (RESKO 2006).

1940-ben a község legnagyobb földbirtokosa özv. Baranyay Lajosné, 700 magyar hold volt a tulajdonában, őt követték a Baranyay testvérek, 750 magyar holdal, akiknek földjeit gróf Pálffy Andor és Schultz Miklós bérelte. Későbbiekben a Baranyay család birtokmérete folyamatosan csökkent, mire 1944-ben elhagyták Kurtakeszi kastélyukat, és elmenekültek a közeledő Vörös Hadsereg elől. A kastélyt kirabolták, 1949 után fokozatosan lebontották. Majd az újonnan alakult EFSZ (Egységes Földműves Szövetkezet) kezére került, amely az épületet mag- és raktárnak használta, a fennmaradt rész ma magántulajdonban van, elveszítette egykori földesúri külsejét. Tartozott hozzá egy major is, amelyből csak két birkaistálló maradt meg. Később itt rendezték be a mozit, a postát és a tűzoltószertárt, napjainkban asztalosműhelyként szolgál. A kastélyról, valamint a környékről BÉL (1735) is hosszan tudósít, ennek egy része így hangzik: *„Kurtakeszi kastély...Itt szántóföldek, ott kaszálók, amott szőlők és különféle művelési ágak tűntek szembe. Hátról és messzi-messzi a nyílt mezőkön látszott a Duna, elől szőlősdombok...pompás lehetőség mezőgazdálkodásra, gyakori és gazdag vadászatra s az ott folyó Zsitvában halászatra.”* A gazdaságot a harmadik földreform (1945-1948) után Marikovec László szerezte meg.

2.3.5. Az egyesített község birtok és gazdálkodási viszonyai a XX. században

1942. június 21-én Kurtakeszit egyesítették Marcelházával. Az egyesített községnek, Marcelházának 3383 lakosa volt, nagyrészt kis- és középparasztok alkották, továbbá mezőgazdasági munkások és részben iparosok. Kurtakeszi rész a II. világháború végéig a Baranyay család tulajdona volt, Marcelháza rész gróf Barkóczy Hadik Endréé, akinek a harmadik csehszlovák fölbirtok törvény értelmében, 1948-ban a birtokát a szlovák Agra Rt. által bérelt részvényesek mindennemű kárpótlás nélkül elkobozták. 1946-ban a magyar nemzetiségű lakosokat megfosztották állampolgárságuktól, bezárták a magyar tanítási nyelvű iskolákat és 80 családot deportáltak Csehországba kényszermunkára, de többségük 1948 után visszatért szülőfalujába. Ám ebben az évben Csehszlovákia és Magyarország között aláírt lakosságcsere-egyezmény értelmében 20 családot erőszakkal áttelepítettek Magyarországra, ekkor a községnek 3564 lakosa volt (RESKO 2006, SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK).

1948 februárjában, a kommunista puccs után elkezdődött a település átalakulása szocialista faluvá, Marcelházát megfosztották önálló rendelkezési jogától, mindent központilag irányítottak. 1950-ben kibővítették a villamoshálózatot, ezt követően gyors ütemben elkezdődött Marcelháza arculatának átalakulása (RESKO 2006). Új családi házak, ún. kockaházak épültek, a régieket vagy lebontották vagy felújították, az egykor ékes Pálffy-majorság is lebontásra került, a József-hengermalmot államosították, nem sokkal később megszüntették és folyamatosan elhordták; az olajütőt, ami kender-, len- és napraforgómag-olaj préselésére szolgált felszámolták. A Marcelháza és Vidéke Tejszövetkezetet szintén megszüntették, a Baranyayak kisteljesítményű, gőzhajtású darálómalma 1945-ben szűnt meg (SZÉNÁSSY 1997). A lakosság nagy része a komáromi, ógyallai gyárakban, üzemekben, illetve a helyi mezőgazdasági szövetkezetben dolgozott, ahol 600-700 személyt foglalkoztattak. 1973-ban a község a szocializmus építésében elért „eredményeiért” a Csehszlovák Kormány Elismerő Oklevelének I. fokozatát kapta. Az 1980-as években felépült egy központi zöldségfelvásárló épület (RESKO 2006).

Az 1989-es bársonyos forradalom után elkezdődtek a demokratikus változások. 1996-ban csődeljárással felszámolták a szövetkezetet, aminek következtében több százan maradtak munka nélkül, arányuk elérte a 45%-ot. Ez a szám a későbbiekben lecsökkent, de a lakosok nagy része már nem tért vissza a mezőgazdasági munkához, inkább a környező városokban kezdet el dolgozni, valamint a komáromi Nokia és bedolgozó üzemei biztosították a megélhetést a marcelházi és környékbeli lakosok számára. Mára a Nokia céget is felszámolták, így a munkanélküliek száma újra megnövekedett a térségben. Marcelháza a rendszerváltás előtt az ország éléskamrája volt, Kassától Prágáig szinte mindenhol ismert, keresett terményekkel rendelkezett. 1989 után azonban a piacot ellepték a külföldi termények, ami ahhoz vezetett, hogy mára a lakosok 75%-a felhagyott a nagybani zöldségtermesztéssel, a földeket napjainkban nagyvállalkozók bérlik, művelik, a lakosok egy része így munkanélkülivé vált.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

Mivel az előzőekben kevesen kutatták a Vág és Garam közének agrártörténeti változását, így ezt időszerűnek tartom. A térséggel 2012-ben kezdtem el foglalkozni, amikor szakdolgozatomban hat Vág és Garam közti település természeti és kultúrtörténeti tájértékeit mértem fel. Bár a szakirodalom áttekintése során rátaláltam olyan kutatókra – többek között FEHÉRVÁRY (1988, 1992), DANTER (2005), ANGYAL (2012), LISZKA (2002, 2003, 2008) – akik e térség néprajzával, hagyományos gazdálkodásával is foglalkoznak, de munkáik zöme leíró jellegű marad. Maga LISZKA (2000) is úgy gondolja, hogy a mai mérleg meglehetősen kiábrándító, annak ellenére, hogy a korábbiakban jó alapot fektettek le, olyan történetírók, mint például BÉL (1735), FÉNYES (1851), BOROVSKY (1906), HERMAN (1887) vagy VÁLYI (1796). A későbbi kutatások csökkenésének oka lehet az első világháború társadalmi-politikai következménye, amikor a szlovákiai magyarságot megfosztották értelmisége egy jelentős hányadától, egyesületeik működését ellehetetlenítették vagy beszüntették. Ennek ellenére születtek a témával foglalkozó irodalmak, gondolok itt FÉL (1944) vagy BALOGH (1928) kutatásaira, aki szerint a tervszerű etnográfiai munka alapvető feladata a gyűjtés és konzerválás, feldolgozó feladata az összehasonlítás és magyarázás, reprodukciós feladata a hasznosítás a kultúrtörténeti fejlődés számára. Ez a módszertani megközelítés túlmutat a leíró munkán, a megszerzett ismeretek gyakorlati megvalósítását is hangsúlyozza.

A szocializmus évei után születtek bizonyos agrártörténeti-néprajzi alapkutatások a négy felvidéki regionális múzeum összefogásával. Dolgozatom módszertanilag követi a kutatásaik folyamatát. A munka megírása során áttekintettem a témával foglalkozó szakirodalmat (FÉL 1944; FEHÉRVÁRY 1988, 1992; DANTER 2005; ANGYAL 2012; LISZKA 2002, 2003), ebben segítségemre volt a komáromi Duna Menti Múzeum, a budapesti Örökségvédelmi Hivatal (mindkét helyen szakmai gyakorlatomat töltöttem), a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi központja, és Marcelháza önkormányzata jóvoltából a Falu Krónikát is áttanulmányozhattam. Emellett levéltári és statisztikai adatokat gyűjtöttem, a korabeli térképeket értelmeztem, összehasonlítottam és következtetéseket vontam le.

Saját terepi munka során többször végigjártam a területet, hogy a vizsgált település földrajzi jellemzőit, természeti és gazdálkodási adottságait tisztán lássam. A terepi bejárás során a jelen helyzetet dokumentáltam, fényképeket készítettem. Helyzetemet megkönnyítette, hogy megfigyeléseim szülőfalumban történtek, így személyes tapasztalatokra is támaszkodhattam, illetve a lakosokkal is könnyebb volt felvenni a kapcsolatot, és a kikérdezés módszerét alkalmazva szóbeli anyagot gyűjteni. Továbbá felhasználtam a család 1940-es években készült fényképeit, a Magyar Országos Levéltár által közreadott régi képeslapokat, FÉL (1944) a községben végzett néprajzi gyűjtéseit és fényképeit. Az eredmények leíró és összegző formában találhatók, szövegek, ábrák, térképek és fotóillusztráció kiegészítéssel.

4. EREDMÉNYEK

4.1. Marcelháza mezőgazdálkodása a XIX-XX. században

4.1.1. A nagybirtokok jelenléte és átalakulása a községben

Az irodalmi kutatásból kiderül, hogy Marcelháza és Kurtakeszi jellegzetes nemesi település, nemesi nagybirtok volt, teljesen alárendelve az uraságnak. Marcelházán csak a földesúr nagybirtokai voltak, székhelyük másutt. Ezzel szemben Kurtakeszi a Baranyay család székhelyéül is szolgált évszázadokon keresztül.

A 19. században a földesúri települések gyorsan fejlődtek, Komárom vármegyének gazdálkodási lehetőségeit vízi útjai (Vág, Duna, Vág-Duna) határozták meg. 1840 februárjában a komáromi hajóhidat bekötötték és átadták a forgalomnak (RÉTHLY 1998), ez a mezőgazdasági termékek szállításában is fontos szerepet játszott. Továbbá földrajzi fekvése, Bécs, Pozsony, Budapest közelségének eredménye, hogy megindult a mezőgazdasági termelés és iparosodás. A kívánalmaknak megfelelő gazdasági eszközöket főleg az uradalmakban lehetett találni, egyedül a cséplőgép használata terjedt el szélesebb körben. A lakosok a nagybirtokon mezőgazdasági munkát végeztek, a 19. század végéig virágzott a juhtenyésztés, később a gyapjú árának hanyatlása (KÖVECSÉS 2000) és az uradalmak tagosítása miatt szinte teljesen megszűnt (KSH).

A következőkben sorra veszem Marcelháza és Kurtakeszi földbirtokosait, és legnagyobb földbérlőit a 19. századtól a 20. századig FÉNYES (1851), RESKO (2006) és a KSH adatai alapján.

Marcelháza határa a 1844-ben 4358 hold. Pálffy Antal földesúr tulajdonában 821 hold van, amiből 740 hold szántó, 40 hold kenderes, 41 $\frac{1}{8}$ hold kaszáló, és 115 hold urasági szőlő, 400 hold jobbágyi szőlő. Ekkor Kurtakeszi földesura Baranyay Gáspár, a falu határa 4237 $\frac{6}{8}$ hold, melyből 1241 hold úrbéri, 394 hold erdő, 753 hold közös legelő, 1113 $\frac{1}{2}$ hold majorsági terület, 323 hold szőlő (FÉNYES 1851).

1893-ban a legnagyobb földtulajdont Pálffy Antal herceg örökösei birtokolták Marcelházán, 3725 kat. hold földterületet, ebből 1908 hold szántóföld, 17 hold kert, 191 hold rét, 819 hold legelő, 174 hold erdő, 9 hold szőlőültetvény, 13 hold nádas, 594 hold használhatatlan földterület. Ugyanebben az évben Kurtakeszi legtehetősebb földbirtokosa Baranyay Géza volt, 1761 kat. hold művelési terület volt a birtokában, ebből 656 hold szántóföld, 10 hold kert, 269 hold rét, 465 hold legelő, 266 hold erdő, 7 hold szőlőültetvény, 88 hold használhatatlan földterület (RESKO 2006).

1897-ben az ekkor 4679 kat. holdra bővült marcelházi földbirtokot Stein Manó és Félix bérelték, ebből 2865 hold szántóföld, 16 hold kert, 191 hold rét, 3 hold szőlő, 819 hold legelő, 174 hold erdő, 17 hold nádas, 594 hold használatlan földterület. A gazdaságban 77 cseléd dolgozott; 2 gőzgép, 2 szekrényes

cséplőgép, 9 vetőgép, 4 rosta, 87 eke, 1 trier, 4 szecskavágó, 27 borona, 17 henger és 54 igásszekér volt a tulajdonban. A birtokon 541 szarvasmarhát, 23 lovat és 52 sertést tartottak.

Ugyanebben az évben Kurtakeszi legnagyobb földbirtokosa Baranyay Géza, 1838 kat. hold föld tulajdonosa volt, ebből 657 hold szántóföld, 303 hold rét, 494 hold legelő, 14 hold szőlő, 10 hold kert, 266 hold erdő, 94 hold használhatatlan földterület. Az uraság saját földjein kívül még bérelte a szomszédos község, Izsa római katolikus plébánia földjeit is (838 kat. hold). Gazdaságának felszerelése 2 lokomobil, 2 szekrényes cséplőgép, 3 járgány, 34 eke, 1 trier, 2 szecskavágó, 10 borona, 6 henger, 28 igásszekér volt; 202 szarvasmarhát, 37 lovat, 44 sertést, 1180 juhot tartottak.

Gross Izidor szintén nagybirtokosnak számított, saját földjein kívül bérelte Kajtos István örököseinek földterületét, összesen 111 kat. hold földet, ebből 101 szántó, 2 hold kert, 1 hold rét, 2 hold szőlőültetvény, 3 hold erdő, 2 hold használhatatlan földterület. A gazdaság felszereléséhez tartozott 1 járgány, 1 szekrényes cséplőgép, 1 vetőgép, 1 rosta, 4 eke, 1 trier, 1 szecskavágó, 2 borona, 1 henger, 4 igásszekér; továbbá 10 szarvasmarhát, 4 lovat és 100 juhot tartott.

Az ógyallai Majnik János özv. Majnik Antalné földjeit bérelte, 131 kat. holdat, ebből 120 hold szántóföld, 1 hold kert, 2 hold rét, 3 hold szőlő, 4 hold erdő, 1 hold használatlan földterület. Majnik gazdaságának felszerelése a következő: 1 járgány, 1 szekrényes cséplőgép, 1 vetőgép, 1 rosta, 6 eke, 1 szecskavágó, 3 borona, 1 henger, 4 igásszekér; ezen kívül 12 szarvasmarhát, 6 lovat, 8 sertést tartott.

1904-ben a helyi parasztok kérésére elindult az úrbéri külterületek tagosítása, így a nagybirtokrendszer hanyatlásnak indult. 1910-ben a marcelházi Stein testvérek által bérelt földterület 3174 holdra csökkent, állt 1887 hold szántóföldből, 265 hold rétből, 2 hold szőlőültetvényből, 500 hold legelőből, 254 hold erdőből, 1 hold nádasból, 265 hold használhatatlan földterületből. A nagybirtok maradék részét a helyi gazdák vásárolták fel.

1911-ben a legnagyobb földbirtokos Kurtakeszin továbbra is Baranyay Géza volt, ekkor 1746 kat. hold földterület volt a tulajdonában, 1327 hold szántóföld, 13 hold kert, 55 hold rét, 11 hold szőlőültetvény, 187 hold legelő, 105 hold erdő, 45 hold használhatatlan földterület. Az adatokból kitűnik, hogy az 1893-as viszonyokhoz képest, hogyan változtak az egyes művelési ágak. A szántóterület aránya nőtt, a rét, a legelő, az erdő és a használatlan földterület kárára, így a szántóföld 671 holddal nőtt, a rét 214 holddal, a legelő 278 holddal, az erdő 161 holddal, a használatlan földterület 43 holddal csökkent, a kert 3 holddal és a szőlőültetvény 4 holddal növekedett.

Gross Izidor örökösei tulajdonában 110 kat. hold földterület volt, 103 hold szántóföld, 1 hold kert, 1 hold rét, 1 hold szőlőültetvény, 3 hold erdő, 1 hold használatlan földterület. Kisebb mértékben, de nála is megfigyelhető a szántó művelési ág növekedése, a kert, a szőlő a használaton kívüli földterület csökkenése. Az Majnik János földtulajdonos birtokához 1911-ben 102 kat. hold földterület tartozott, ebből 98 hold szántóföld, 2 hold erdő, 1 hold rét, 1 hold szőlő; földjeit többen is bérelték (RESKO 2006).

A 20. század elején Baranyay Géza nagybirtoka 2547 magyar hold, ebből kert és belterület 24 hold, szántóföld 1500 hold, rét 330 hold, legelő 300 hold, erdő 200 hold, szőlő 128 hold, dohány 20 hold. A gazdaságban ekkor vezették be a négyéves vetésforgós gazdálkodást. Állatállománya a következő volt: 20 angol telivér, 210 szarvasmarha (86 igavonó bivaly, 68 gyulai szarvasmarha, 52 nyugati tenyésztéhen), 1200 merinói juh, sertés (kisjenő mangalica fajta) kisebb számban (FEHÉRVÁRY 1992).

Az 1918-1938-as első csehszlovák földbirtokreform kezdeti lépéseként a nagybirtokokat részben felparcellázták, majd 1928-ban megtörtént a teljes földosztás. Így 1930-ban a legnagyobb földbirtokosoknak már csak átlagosan 40 kat. hold földterület volt a tulajdonukban.

1939-től, a csehszlovák földbirtokreform revíziója jóvoltából gróf Barkóczy Hadik Endre volt Marcelháza legmódosabb földbirtokosa, 1200 magyar hold volt a tulajdonában, nagybirtokának egy részét (923 kat. hold) az Agra Részvénytársaság bérelte. Hadik majorságát a harmadik földbirtokreform után kobozták el.

1940-ben, Kurtakeszi legnagyobb földbirtokosa özv. Baranyay Lajosné, 700 magyar hold volt a tulajdonában, őt követték a Baranyay testvérek, 750 magyar holddal, akiknek földjeit gróf Pálffy Andor és Schultz Miklós bérelte. A bérelt uradalom 668 magyar hold volt, ebből 500 hold szántóföld, 117 hold legelő, 25 hold erdő, 26 hold kertészet. Cukorrépát, borsót, dohányt, fehér lucerna-magot és sárgarépat termesztettek, továbbá cukordinnyét, görögdinnyét, káposztát, uborkát, karfiolt és egyéb zöldségféléket, a termést elsősorban Budapesten értékesítették. 20 igavonó bivalyt, 12 igás lovat, 15-20 borjút, 2 bikát és 34 fejőstehenet tartottak, napi 270-300 liter tejhozammal. A gazdaságban 16 cseléd dolgozott. Későbbiekben a Baranyay család birtokmérete folyamatosan csökkent, mire 1944-ben elhagyták kurtakeszi kastélyukat, és elmenekültek a közeledő Vörös Hadsereg elől (RESKO 2006).

Az 1938. évi első bécsi döntés után megtörtént a felvidéki települések nép-, földbirtok- és állatösszeírása. Az összeírás adatai szerint is csökkent a nagybirtokok száma (25. ábra), a birtokfelaprózódás részben az öröklési hagyományok, és nagyobb részben a csehszlovák földbirtokreform következménye volt (26. ábra). Túlsúlyban voltak az 1-5 kat. hold nagyságú területek, ennek eredményeképpen, az állattartási lehetőségek is leszűkültek, az egykor híres külterjes juhtartás szinte teljesen megszűnt, helyette a sertés- és szarvasmarha-tenyésztés került előtérbe (KSH).

1942. június 21-én Kurtakeszit egyesítették Marcelházával, a hagyományos faluközösség ekkor még élt, a lakosságot nagyrészt kis- és középparasztok alkották, továbbá mezőgazdasági munkások és részben iparosok (KSH).

Az 1945 és 1948 közötti csehszlovák földtörvény értelmében újra elkobozták a földeket, majd az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően a község lakosságot megfosztották mindennemű önrendelkezési jogtól, a települést központilag irányították. Ekkor már a lakosság nagy része a komáromi, ógyallai gyárakban, üzemekben, illetve a helyi mezőgazdasági szervezetben dolgozott.

Összességében elmondható, hogy a 19. században a nemesi birtokok jelenléte egy gyors fejlődést eredményezett a két községben. Kialakulása előfeltételt biztosított a nagyipari jellegű termelés megalapozásához, a népi és kézműves termékek feldolgozását így az ipari jellegű üzemek váltották fel. Kurtakeszin, Baranyay Géza tejgazdasága naponta 350 l tejet termelt, amit Komáromban dolgoztak fel. Később a tulajdonosok rájöttek, hogy a tejet előnyösebb helyben feldolgozni és a készterméket árusítani. A nagybirtok bérlői, az Eidler testvérek 1930-ban hozták létre a Kisalföldi Tejértékesítő Vállalat tejfeldolgozó üzemét és sajtgyárát (1944-ben szűnt meg), a későbbiekben az üzem szorosan együttműködött a helyi tejszövetkezettel, Marcelházán szintén ezekben az években alapítottak tejszövetkezetet (RESKO 2006, SZÉNÁSSY 1997). A térség jó gabonatermő terület volt, így sorra épültek a gőzmalmok. A Baranyayak kisteljesítményű gőzhajtású darálómalma napi 30 q gabonát őrölt, 1945-ben szűnt meg, a marcelházi gőz és villany József-malom napi 40 q gabonát őrölt, 1960-ban államosították, majd bezárták. 1784-ben alakult meg a marcelházi szeszfőzde (FÉNYES 1851), ahol likőrt és rumot állítottak elő. A Baranyay és Pálffy család szántóföldjei nagy részét gabonával vetette be, ezzel biztosítva a nyersanyagot a szeszgyár számára. A szeszfőzde a környék legrégebbi ipari létesítménye volt, sőt a likőrgyárat Magyarország első három szeszfőzdéje között tartották nyilván, a fiemei és a litorale-i mellett. A termékeket a hazai piacon kívül külföldön is értékesítették, Bécsben, Prágában, Linzben, Lipcsében, morva és lengyel területeken. FÉNYES (1851) szerint *„legnagyobb nevezetessége a helységnek az uradalom szeszgyára 1 gőzkazánnal, 3 burgonyazúzóval, 11 élesztőkáddal”*. A szeszfőzde a 20. század elején szűnt meg, később létrehoztak egy pálinkafőzdét is, ami mellett a cigányok és a helyi lakosok vályogot vetettek az építkezésekhez. A térségben pálinkafőzdéket leginkább szőlő- és gyümölcstermő területeken hoztak létre. Az szeszgyárakat 1945 után államosították. Megállapítható, hogy a nemesi nagybirtokok, és az azokkal kapcsolatos üzemek hanyatlása a földek tagosításának, majd az 1918 és 1945 utáni csehszlovák földbirtokreformok, és 1948 utáni államosítás következménye.

A 19. század folyamán a természetes környezetben bekövetkezett változásokat jól érzékelteti a korabeli leírások és a meglévő térképek összevetése. A leírásokból kiderül, miszerint Marcelháza földművelésre és kaszálásra kiválóan alkalmas (BÉL 1735), legelője elég, azokat az áradások gyakran elöntik (VÁLYI 1799). FÉNYES (1851) szintén jó minőségű fekete talajokról számol be. BÉL (1735) és VÁLYI (1799) szerint Kurtakeszin legelő és rét elég van, a termőföld nagy része ki van téve az árvizeknek. FÉNYES (1851) szerint a Zsitva folyam mellett a föld fekete és igen termékeny, szénája bőséggel terem. BÉL (1735) szőlő- és bortermesztéséről szóló tudósítását támasztja alá Komárom vármegye 1794-es térképe (LICHTENSTERN 1794), ahol szőlőhegyek sora látható a területen. LIPSZKY (1804-1810) térképén (18. ábra) jól láthatók az 1894-es folyószabályozásokat megelőző állapotok, amikor még a Zsitva mellékágai hálózák be a környéket. Az I. (1782, 1783) (17. ábra), II. (1840) (19. ábra) és III. (1882) (21. ábra) katonai felmérések térképein is a Zsitva meanderezve kanyarog a Marcelházi és Kurtakeszi

határban, egy másik 1869-es Komárom megyei térkép (20. ábra) is ezt bizonyítja. A Zsitva környékén nagy területeket rétek-legelők borítottak, amik BÉL (1735), VÁLYI (1799) és FÉNYES (1851) tudósítása mellett a térképeken is feltáruhnak. A terület mára beszántott, elterelt, csatornázott folyómedrei jól kivehetőek a térképeken. A 19-20. századi árvízmentesítések, lecsapolások következtében változtak a nagybirtokok művelési ágai, csökkent a rétek-legelők és nőtt a szántóföldek aránya. A Bagota-Ógyalla Zsitva-szakasz szabályozása révén szűnt meg végül a régi Zsitvatorok torkolat, ettől kezdve azt a szakaszt már csak, mint Öreg Zsitvát emlegetik, melynek mélyebb részeiben ugyan még van víz, de a meanderek nagy részét már csak szántóföldek alatt nyomozhatjuk, ezzel a Duna elveszítette egyik mellékfolyóját.

Az 1895. évi megyei térképen (22. ábra) és még inkább az 1912. évi megyei közigazgatási és fölmívelési térképen (23. ábra) jól láthatóan megváltozott a táj arculata: a Zsitvát ekkor már elterelték és a lecsapolt területeket szántóföldi művelésbe fogták, így a térképről hiányoznak a nagy összefüggő zöld területek, amik a rétek-legelők felszántását jelzik. A térképen látható parcellák kisebbek, ez a földbirtokok elaprózódását, a nagybirtokrendszer hanyatlását mutatja.

A földrajzi nevekből, a dűlők neveiből a település jellegére lehet következtetni. A III. katonai felmérésen (21. ábra) a Lapos, a Kenderláp elnevezések a terület földrajzi jellegére utalnak, a Kenderföld elnevezés a terület hasznosítására.

4.1.2. A parasztgazdaságok jelenléte és átalakulása a községben

Egyrészt Marcelháza határának egyes részein kevésbé voltak jók a feltételek a gabonatermesztésre, másrészt az alacsony keresetek következtében, a közég már korán ismertté vált dinnye-, dohány- és különböző zöldségfélék (paprika, paradicsom, uborka, saláta, karalábé, káposzta, fűszerpaprika, majoránna, kukorica, burgonya, takarmány- és cukorrépa stb.) termesztéséről (KAHOUNOVÁ 1984, RESKO 2006). Az 1880-as évektől a falusi emberek a térségben kertészkedő bolgároktól tanulták el a zöldségtermesztés módját (KÖVECSES 2000). A paprikatermesztést pedig elsősorban az idetelepült szegediektől sajátították el, de sok tekintetben a kalocsaiakat követték. A leírások szerint egy itteni gazda nemesítette ki az ún. baromlaki tájfajtát, ami később kosszarvú paprika néven terjedt el (CSÁKVÁRI ex verb.). A szegedi kertészek az eredeti szegedi paprikát termesztették, de miután túl csípősnek bizonyult az itteni fogyasztók számára, ezért áttértek a csípősségmentes paprika termesztésére. Mások a kalocsai magot honosították meg, majd kiválasztással tovább tökéletesítették. A környéken két jelentős zöldségtermesztő körzet alakult ki, meszes feketehomokon és kötött talajon, Marcelháza és Kurtakeszi ez utóbbiba tartozott. A térség kertészei a környező városok mellett szállítottak Pozsonyba, Brünnebe, Prágába (BALASSA 1989). Nagy hagyománya volt a kertészkedésnek, egy hold földből, sok munkával, megélhetett egy egész család. Ez ma már nem mondható el a településről, az elmúlt 10-15 évben a családok többsége önhibáján kívül hagyott fel a nagybani zöldségtermesztéssel, mivel a

terményeit nem tudta értékesíteni a piacon, miközben az áruházak polcai az itt is megtermelhető külföldi terményeket kínálják (GÁL ex verb.).

A határban a szántóföldi- és zöldségnövényeken kívül szőlőültetvények is találhatók. Marcelházán szőlőt termesztettek Portaföldek, Cinkót-hegy és Berek részeken, Kurtakeszin Bicska-hegy, Öreg-hegy és Novoszád elnevezésű részeken. A borkészítés sosem volt a lakosság alapvető jövedelemforrása, a piacon történő értékesítés helyett inkább a szőlőnemesítés volt elterjedve a vármegyében, a bort főleg saját szükségletre állították elő (RESKO 2006, SZÉNÁSSY 1997). Más források szerint (FÉL 1944) voltak családok, akik piacra is termeltek. Kurtakeszin 1887 augusztusában a filoxéra elpusztította a szőlőültetvényeket, de utána ellenállóbb fajtákkal telepítették újra. Később az állami intézmények támogatásával lassan megkezdődött a nemesebb szőlőfajták telepítése, a 19. század derekán kezdett terjedni a rizling, zöld veltelényi, szentörinci, müller-thurgau, szürkebarát, ezerjő, cétényi stb. Csemegefajták közül főleg a Pannónia kincse, chaselas, szlanka terjedt el, napjainkban közkedvelt az Irsai Olivér. A területen sosem dominált csupán egyetlen fajta, mindig vegyes ültetvények voltak a borászok igényei szerint (RESKO 2006).

A községben a halászat szintén fontos volt, igen jelentős jövedelem kiegészítést jelentett a lakosok számára, ugyanis a szerteágazó, települést körülvevő vizek a halászat széles körű elterjedését eredményezték. A következő halásztanyák nyújtottak erre jó lehetőséget a környéken: Körtélyes, Delelő, Virt, Nyitra-Kanális, Zsitva, Mestervize. A marcelháziak a halat elsősorban eladásra fogták. Jelentős szerepet játszott az emberek táplálékforrásaként is. A halat pénzért adták el a falusi népnek. A kisbíró dobolással hívta össze az embereket és ezt mondta: „*Közhírré tétetik, hogy a Szűcsék házában élő halat lehet kapni.*” Nagy volt a hal forgalma a piacokon. Itt a halat haldézsákban árulták élve, de sokat eladtak sózva, füstölve is. HERMAN (1887) a 19. század 80-as éveiben, a magyar halászat tanulmányozása során, hosszabb időt töltött Komáromban. Ez alkalommal felbecsülhetetlen szolgálatot tett többek között azzal is, hogy feljegyezte 68 halásztanya nevét. Ezek között szerepel Zsitvaajja és Marczibilla is. A név mindig szoros összefüggésben van a helyi viszonyokkal, Marcelháza földbirtokosa, a Posár család is a ponty latin neve után (*posardus*) kapta a nevét (BARANYAY 1998). Marcelcelháza vizeinek legismertebb halai közé tartozott (tartozik) a dévérkeszeg, kárász, compó, ponty (lengyelponty vagy tükörponty, csehpony), kecsge, angolna, csuka, süllő, bökke, harcsa. Hagyományos halászmódszerek, fogásmódok közé tartoztak a burokhálóval, villinggel, tapogatóval, merítőszákkal, kecsgehálóval, vejszével, versével, péntőhálóval, cigánycégével, ömelyűvel, 'csónyikkal' (ladik) való horgászat. A pecabotokat tonkinnádból, akác-, mogyoró-, szilvafából készítették, amelyeket „kocabotoknak” is neveztek (BAUKÓ 2011).

1904-ben a helyi parasztok kérésére elindult az úrbéri külterületek tagosítása, a nagybirtokok felparcellázása, így a falu lakossága továbbra is a mezőgazdaságból élt.

1924-28 között a közigazgatás szokatlanul nagyarányú területen a község alatt lévő homokos talajt házhelyek számára kiosztotta. Az ezen épült falurész szinte kétszerese lett a réginék. A lakásmód megváltozása két évtized alatt fölborította a hagyományos életmódot. Előtte a falu társadalmi-gazdasági formáját alapvetően meghatározta a „nagycsalád” rendszer. Szokás volt a községben több generáció együttélése, a családfő a ház első felében, míg a felnőtt fiúgyerekek feleségeikkel, gyermekeikkel a ház hátsó felében laktak. Együtt gazdálkodtak, ők maguk is közösnek vagy gazdaságnak nevezik tulajdonukat. Mára a nagycsalád, mint életforma teljesen megszűnt, utolsó képviselői Rancsó-Czibor család volt az 1940-es években, bár ekkor még a községet nagyrészt kis- és középparasztok alkották. Ők maguk nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget az elválásnak, csak egy szokás későre kitolódott megtartását. A közösség életében ez a különszakadás többet jelentett, feloldódást, eltűnését egy olyan ősi családformának, hagyománynak, melynek ma már ők voltak szinte az egyetlen képviselői (FÉL 1944).

FEHÉRVÁRY (1988, 1992) szerint a parasztgazdaság a parasztcsalád munkaerejére épülő termelői, fogyasztói üzemegység. Működéséhez saját használatú szántóföldet, munkaeszközöket, igaerőt, munkaerőt használ. Célja az önálló gazdaság létrehozása, az egész család önellátása, munkaerejének, állatállományának és munkaeszközeinek az újratermelése. A hagyományos gazdálkodás átalakulási folyamata, a parasztgazdaságok kapitalizálódása többletermékek létrehozásával és eladásával kezdődött.

1904-ben Czibor István és társai kérvényezték az úrbéri külterület tagosítását, így a parasztok földtulajdonra tettek szert. A Czibor-Rancsó család 14 kat. hold szántót és 10 kat. hold rétet mondott magáénak. A földbirtokot az apa haláláig megtartotta, és csupán feles haszonba adta ki fiainak. Anyjuk halála után örökölték a földeket, mindenki azt a földet kapta, amelyiken addig dolgozott. A megosztás után a gazdálkodást 12 hold szántón, illetve réten kezdték meg két lóval. A gazdaságban volt 2-3 lúd szaporulatával, 15-20 kacsa, 15-20 tyúk. A gazdaságot úgy gyarapították, hogy a két fiútestvér feles haszonbérbe vett 7-8 hold szántóföldet, illetve ebbe tartozott 2000 négyszögöl szőlő is. Így minden évben átlag 30 kat. holddal dolgoztak. 1943-ig, amikor a családot nagy tűzkár érte, állatállományuk 3 tehén, 2 ökör, 2 ló és 10 sertés volt. A szaporulatot mindig felnevelték és piacon értékesítették (FÉL 1944). A paraszti családok hússzükségletét a sertés biztosította, saját fogyasztásra évente 1-2 sertést vágtak le, és eladásra hizlaltak 1-2 darabot. A ludakat tömve adták el, általában évente 1 tehén hasznát fogyasztották el, a többi szintén piacra került. Komárom vármegyében jelentős volt a lótenyésztés, a nóniuszfélékeveréklovakat munkában használták, igaerőként vagy sárgyúráshoz. A baromfitartás szintén nagy jelentőséggel bírt, évente levágtak 25-30 tömött kacsát, 5-6 csirkét, tojásból 250-300 elfogyott. Kecskét ritkán tartottak, főleg a szegényebb családok (FÉL 1944, SZÉNÁSSY 1997).

A Rancsó-Czibor család közös gazdaságának használatban lévő felszerelése: 2 eke, 1 kapáló eke, 1 tövisborona, 1 fogas, 1 henger, 1 vetőgép, 1 nehéz kocsi, 1 trágyahordó saroglya, 1 idegennel közös szelelőrosta, 1 szecskavágó, 1 szalmavágó kasza, 1 nagy répareszelő, 2 lószerszám, 1 járom, 1 falapát, 1

vaslapát, 8 kapa, 4 kasza, 1 ásó, 3 sarló, 2 favilla, 2 vasvilla, 2 kisebb és egy nagy gereblye, 5 böködő (gyomirtó), 1 máksoroló, 2 szárvágó, 1 nádvágó, 2 kéveköttő, 1 szőr-, 3 vászon-, 4 tokmányos tarisznya, 60 darab zsák, 6 lazsnak (batyuzó lepedő), 2 ponyva, 1 faragópad, 1 köszörű, 1 franciakulcs, 1 ráspoly, 1 fűrő, 1 harapó, 1 reszelő, 1 véső, 1 kalapács, 1 fűrészbak, 1 fejsze, 2 balta, 1 félkész-és keresztfűrész, 1 létra, 1 vonyogó, 1 öntözőkanna, 3 veder itatáshoz. A szőlőbeli kis hajlokban (hajlék) volt 1 kád, 1 prés, 15 hl űrtartalommal hordók, 1 puttony, 1 permetezőgép, 2 metszőolló (FÉL 1944).

A szántóföld termett kataszteri holdanként 7-8 q gabonát, 18 q kukoricát. A szőlő hozott 15-20 hl bort. 1942-ben volt mintegy 21 hold vetésterület, ebből búza 5 hold, rozs 5 hold, árpa 1,5 hold, zab 0,5 hold. A többi kukorica, krumpli és takarmány. Termett összesen 75 q gabona. Csupán a rozstermésekből adtak el, a többit maguk fogyasztották. Elhasználták a krumplit is és a kukoricából 30 q-t. A bortermelés teljes egészében piacra került, maguk alig fogyasztottak belőle, inkább csak ünnepnapokkor. Aszerint, hogy mi volt a jövedelmező vetemény, dolgoztak még dohányossal vagy paprikával, 1942-ben 35 q paprikát adtak el (FÉL 1944). A térségben a dohány volt az egyedüli mezőgazdasági termék, ami nem talált nagyipari feldolgozásra, dohányossal paraszti családok, illetve napszámosok foglalkoztak, a dohánykereskedők vették át az árut, amit aztán 1945-ig a komáromi dohányfelvásárlóba szállítottak. A megye dohánytermesztéséhez a legjobb feltételek többek között Marcelházán voltak (SZÉNÁSSY 1997).

A mezei munkát általában a férfiak végezték, amikor vetni mentek elmondták a gyerekeknek, hogyan tanulták azt nagyapáiktól. Az asszonyok dolga volt a ház körüli tennivalók ellátása, gondoskodni a tehenekről, a sertésekről, a baromfikról, a veteményeskertről (termesztettek burgonyát, babot, paprikát, hagymát, káposztát, gyökér- és sárgarépat, zöldborsót, spenótot, tököt, kelkáposztát, uborkát, fejes salátát, paradicsomot). Az ő dolguk volt a család gyógynövényekkel történő gyógyítása, tejtermékek készítése, aszalás, olajütés, ruházatának előállítás is, a kender elvetésétől a feldolgozásig („kender csináltak”). A gyerekek iskolába jártak, de sokat segítettek a gazdaságban, pásztorkodtak, baromfit, marhát őriztek, ostorukkal kihajtották a libákat a legelőre. A három hónapos téli időszakban (őszi szőlőtakarástól a tavaszi szőlőnyitáig) az asszonyok nem a gazdaság, hanem saját maguk hasznára dolgozhattak, varrtak, hímeztek (ANDRUSKÓ ex verb.). A férfiak télen fát vágtak, botoltak, nádat vágtak (FÉL 1944).

Más források is alátámasztják, hogy a kenderfeldolgozás, fonás, szövés a térségben az ősi foglalkozások közé tartozott. A III. katonai felmérésen (21. ábra) is találunk kenderrel kapcsolatos elnevezéseket, mint Kenderföld, Kenderláp. A terület fekvése, természeti adottságai kedveztek a kendertermesztésnek. A falusi parasztgazdaságok legfontosabb alapanyaga a vászon volt, amit igyekeztek önerőből előteremteni, a termesztéstől kezdve, a feldolgozáson át a termék előállításáig. A kender minden részét felhasználták, vásznat szőttek, a melléktermékből kötelet fontak (SZÉNÁSSY 1997). Jellemző volt a térségben, bár a 19. század végén már csak szórványosan előforduló olajkészítés. Az olajmag minden

részét felhasználták, még a préselésből nyert olajhulladékból készült pogácsát is a fejősteheneknek adták (RESKO 2006, SZÉNÁSSY 1997).

A pálinkafőzés szintén a falusi parasztság meghatározó része volt, a feudalizmusban a földesuraknak és a városoknak a pálinkafőzéshez előjogaik voltak, majd egy 1836-os törvény saját szükségletre a jobbágyoknak is szabaddá tette a pálinkafőzést. A térségben gyümölcsön és a szőlőn kívül elterjedt volt, hogy gabonából is főztek pálinkát (SZÉNÁSSY 1997). A Baranyay és Pállfy család szántóföldjei nagy részét gabonával vetette be, ezzel biztosítva a nyersanyagot a szeszgyár számára.

Az önellátásra törekvő falusi parasztgazdaságok felszámolódása a nemesi nagybirtokok tagosítása után következett be, amikor a földek öröklés útján elaprózódtak a családtagok között, és a területileg fenntartható gazdasági méret alá kerültek (25-26. ábra). Majd a történelmi változások következtében teljesen megszűnt az egyéni gazdaságok léte, későbbiekben a föld-visszaosztás után sem sikerült önellátó családi gazdaságokat kialakítani. Ez egyrészt annak tudható be, hogy a lakosság a földjeiket kis parcellákban, a területen szétszórva kapta vissza, így a feltételek nem voltak adottak az egyéni gazdálkodás megteremtéséhez (GÁL ex verb.), másrészt a gazdaságpolitikai helyzet olyan mértékben megváltozott, hogy nyílt utat enged a külföldi, akár itthon is előállítható termékek behozatalára, kiszorítva ezzel a hazai kis- és középvállalkozókat a piacról.

4.2. Marcelháza mezőgazdálkodása napjainkban

Marcelházán az elmúlt 10-20 évben sok munkahely szűnt meg, legfőképpen a mezőgazdasági szektorban. Ennek ellenére még mindig a mezőgazdaság az egyik leggyakoribb tevékenység a területen. Napjainkban, a mezőgazdaságban 165 férfi és 122 nő dolgozik az 1838 munkavállaló közül (PHSR), minimálbérért, külföldi, illetve nem a térségben található agrár-nagyvállalkozóknak, akik a mezőgazdálkodást nem életformának, csupán szakmának tekintik, profitorientáltak, az üzemszervezetet a háztartástól különválasztják és minden esetben a piaczgazdaság irányítja vállalkozásuk céljait (MOLNÁR 2010). A községben a szocializmus éveiben kialakult intenzív szántóföldi művelés (27. ábra) jelenleg is folytatódik. A mezőgazdasági művelés alatt álló területek 83,7%-a szántóföldi gazdálkodás. A teljes mezőgazdasági terület 2732,5 ha, ami a teljes terület 76,4%-a. Az erdők kiterjedése 239,45 ha, ebből 236,3 ha (99,1%) gazdasági erdő, 2,15ha (0,9%) védett erdő (11. ábra).

Napjainkban Marcelháza		Szántó	Szőlő	Kert	Gyümölcsös	Gyep	Összesen
Mezőgazdasági területek (2006)		2 286,9 ha	134,4 ha	125,8 ha	43,8 ha	141,5 ha	2 732,5 ha
Erdő (2007)		239,5 ha ebből 2,15 ha védett erdő					

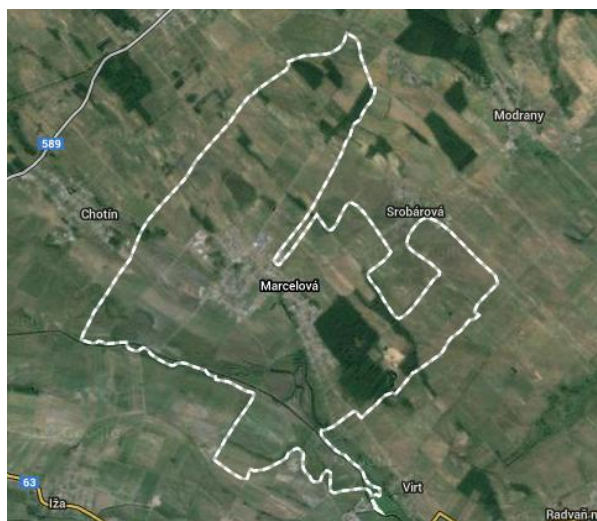
11. ábra: A mezőgazdasági területek eloszlása a községben (ha)

(Forrás: PHSR, NLC)

A legjelentősebb mezőgazdasági cég a SUPRO Marcelová részvénytársaság, amely teljes körű növénytermesztéssel foglalkozik. A településen a legtöbb mezőgazdasággal foglalkozó cég a bizonytalan mezőgazdasági termelés miatt korlátozott felelősségű társaságként van bejegyezve, mint például a VITA-ZEL & company, ZEL–OVO-FRUCT, SHOGUN, RWA. Marcelházán a gabonatermesztés mellett jelentős még a repce, napraforgó, cukorrépa, lucerna, illetve zöldségfélék termesztése. A zöldségtermesztő területek nagy részét öntözik. Szántóföldi zöldségtermesztésen kívül nagy hagyománya van a háztáji termesztésnek, elsősorban paprikát, paradicsomot, uborkát, répát, petrezselymet, salátát, burgonyát, hagymát, retek, zellert, káposztát természetesen szabadföldön vagy fóliasátrak alatt.

Az állattenyésztés a múltban fontos része volt a község mezőgazdasági életének. A 20. század első felében a sertéstartásban tapasztalható a legnagyobb arányú növekedés (28. ábra). A sertés, a tehén- és baromfitartás mellett az elszegényedő lakosság második legfontosabb állatává vált. Ennek jelentősége az elmúlt időszakban meredeken csökkent (FEHÉRVÁRY 1992).

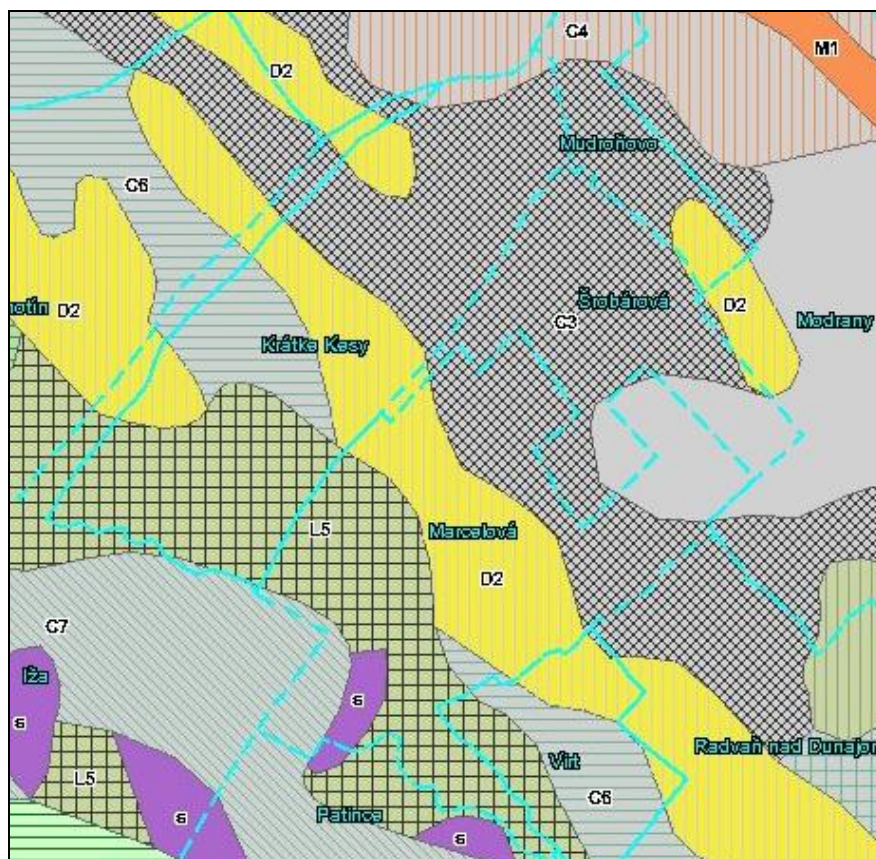
4.2.1. Marcelháza mezőgazdasági talajtípusai

12. ábra: Marcelháza közigazgatási határa (Forrás: Google Maps)

A határ – a község délkeleti részében lévő terjedelmes akácültetvényt leszámítva – erdőirtásos terület (12. ábra). A megmaradt erdők többsége akácültetvény, amit még a 18. század végén József császár rendeletére telepítettek, többek között Marcelházán közérővel 340 holdon (BOROVSKÝ 1906). Fekete fenyő-erdő homoktalajon és pusztai tölgyes maradványai homokos-löszös talajon találhatók. A pontusi-pannon tölgyes egy része védettséget élvez. A község déli részen terül el Körtvélyes, a Zsitva fokozatosan kiszáradó, lecsapolt mocsaras terület maradványa, összefüggő nádassal és fűzes-nyáras foltokkal. A terület államilag védett, ez mellett Natura 2000 Különleges madárvédelmi és Különleges természetmegőrzési terület. A falu északi részén lévő Öreg-hegyen és a keleti részén lévő Cinkót-hegyen homoktalajokon szőlőültetvények és gyümölcsösök találhatók. Gyep a Zsitva melléki területeken és a homoktalajokon maradt fenn. A jó minőségű csernozjom és réti öntés talajokon szántóföldek húzódnak (CSÁKVÁRI 2012).

A 13. ábra szemlélteti Marcelháza talajtípusait. Az árterületen réti öntéstalajok, csernozjom réti öntéstalajok és részben sós talajok fordulnak elő. A homokos teraszokon mészlepedékes csernozjom található, helyenként homokos átfúvásokkal. A homokfelszíneken humuszos homok, homoktalajok a jellemzők.

13. ábra: Marcelháza talajtérképe, 1:75 000 (Forrás: VÚPOP)

Jelmagyarázat:

	D2: homoktalajok
	L5: réti öntéstalaj, helyileg előfordulhatnak réti szolonyec talajok
	C3: mészlepedékes csernozjom
	C6: csernozjom réti öntéstalaj, helyileg előfordulhatnak glejes, karbonétes csernozjom talajok
	C7: csernozjom réti öntéstalaj, helyileg előfordulhatnak sós öntéstalajok, réti szolonyec
	6: karbonátos homoktalajok
	M1: agyagbemosódásos barnaföld

A 14. ábra tartalmazza a községben előforduló genetikai talajtípusokat, azok szántóföldi termőhely kategóriába való sorolását, rövid jellemzését, valamint az adott talajtípuson termesztett növények fajtáit. Itt meg kell említeni, hogy a szlovák, illetve a magyar termőhelyi kategóriák csoportosítása különbözik, terminológiájuk eltérő, de gyakorlati alkalmazásuk azonos, így a dolgozatban a szlovák szántóföldi termőhely kategóriákat vettem alapul, azokat fordítottam le magyar nyelvre.

Talajtípus	Szántóföldi termőhely	Jellemzés	Termesztett növények
Mészlepedékes csernozjom	O1 - O3	legszárazabb, legmelegebb területeken, löszön és alluviális üledéken található sötét humuszos rétegű termékeny talajok, fő limitáló tényező az elérhető vízmennyiség a növények számára	búza, cukorrépa, kukorica, lóhere, hüvelyesek, olajnövények, árpa, köles, repce
Réti öntés talaj	O1 - T3	a folyók árterein található, sötét humuszos rétegű talajok, időközönként a megemelkedett talajvízzel elöntött területeken	cukorrépa, kender, búza, kukorica, borsó, lóhere, zab, lucerna, mák
Agyagbemosódásos barnaföld	O1-T3	vékony humuszos rétegű, löszön és agyagos löszön található termékeny talajok, megfelelő agrotechnikai műveléssel növények széles skálája termeszthető	gabonafélék, kukorica, dohány, repce, cukorrépa, mák, lucerna, gyümölcsösök
Homoktalajok	OT3	Nagyon vékony, világos humuszos rétegű, homokon, agyagon, márgán és löszön található kevésbé termékeny, szélereziónak kitett talajok	rozs, kukorica, takarmánynövények
Organikus talaj (tőzegtalaj)	N	több mint fél méter vastag tőzegréteg	

14. ábra: Marcellháza talajtípusai és termesztett növényei (Forrás: PHSR, GRANEC, M. & ŠURINA, B. 1999)

Jelmagyarázat

O1	legtermékenyebb szántóterületek
O2	magas termékenyséű szántóterületek
O3	nagyon termékeny szántóterületek
O4	termékeny szántóterületek
O5	közepesen termékeny szántóterületek
O6	kevésbé termékeny szántóterületek
O7	kis termékenyséű szántóterületek
OT1	közepesen termékeny szántóterületek és termékeny gyepek
OT2	kevésbé termékeny szántóterületek és termékeny gyepek
OT3	kis termékenyséű szántóterületek és termékeny gyepek
T1	termékeny gyepek
T2	kevésbé termékeny gyepek
T3	kis termékenyséű gyepek
N	mezőgazdaságra nem alkalmas területek

4.2.2. A terület környezeti érzékenységének meghatározása

Az interneten ingyenesen hozzáférhető Natura 2000 Network Viewer adatbázis alapján elkészítettem a terület CORINE Land Cover 2006 felszínborítási térképét (15. ábra). Jól látható, hogy Marcelházán legnagyobb kiterjedésben, 76,4%-ban a mezőgazdasági területek vannak jelen, ennek 83,7%-a szántóterület, ezt követik a mesterséges felszínek, ültetvények, majd kisebb foltokban erdők, rétek és legelők. Lápok, mocsarak szintén kis területen maradtak fenn.

A nagy területeken termékeny talajokkal borított tájon (mészlepedékes csernozjomok, réti csernozjomok) az erős antropogén hatás következtében alig maradt a természetes vegetációból. A határ változatos természetrajzi képét az emberi tevékenység fokozatosan alakította át. A természetközeli élőhelyek kiterjedését az erdőirtások, az ármentesítések, a lecsapolások kis területre zsugorították. A kialakult mocsár- és láprétek nagy része megsemmisült, értékes fajaik eltűntek. Már a 16. században sürgette a vágmelléki birtokosság az országgyűléseken a Vág szabályozását, ezek a sürgetések a 17-18. században ismétlődtek. 1873-ban alakult a Vág-balparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat, aminek területét keletről a marcelházi-dunaradványi magaslatok határolták, ebbe a vízgyűjtő területbe tartozott a Marcelházán keresztül folyó Zsitva is. A tényleges vízszabályozási munkák 1894-97 között zajlottak. A vizek jelentős részét gátak közé szorították, a Zsitvát elterelték, ezután már nem a Dunába, hanem a Nyitrába torkollott (BROVSZKY 1906). Ez nemcsak a táj arculatát változtatta meg, de az emberek életmódjára is hatással volt. Halászbokból, állattartókból földművesekké, igazi „parasztokká” váltak.

A talajvízhatás fölé emelkedő felszíneken a sztyeppek, erdőssztyeppek, homokpuszta gyepek ma már csak foltokban maradtak fenn. Erdeinek 99,1%-a ültetvény, jelentős a telepített akácosok, fekete- és erdeifenyvesek részaránya. A homokos felszíneket jórészt a kultúrtáj váltotta fel, azokat szántóföldi művelésre kevésbé használják, többnyire fekete, illetve erdei fenyővel telepítették be (CSÁKVÁRI 2013). A termékeny síkságok intenzív mezőgazdasági művelés alatt állnak, ami nagymértékben szennyezi a talajt. A bor és zöldségtermesztő területeken a talajokban túlteng a réz-, cink- és flórtartalom, az intenzív mezőgazdasági területeken a foszfor, a flór, részben a kadmium. A mezőgazdasági talajok egy részét az összetömörödés veszélyezteti. Ennek okozója a szakszerűtlen gazdálkodás, mindenekelőtt a nehéz mezőgazdasági gépek alkalmazása. A mezőgazdasági, ipari termelés miatt magas a víz kontaminációja, a kálium-, vas-, mangán-szulfátok, kloridok, nitrátok, foszfátok, agresszív széndioxid és számos fém (Cu, Zn, Cd) jelenléte sokszorosa a megengedettnek (LÁSZLÓ et al. 2006).

A mezőgazdasági területeken problémát okoz a fennmaradt gyepek, fűzes-nyáras foltok felszántása. Nyitott, erősen lekopott területről lévén szó, a deflációnak, a szárazságnak, valamint a fagyoknak erősen kitett táj. Az extenzív gazdálkodás hiánya csökkenti a terület táji és gazdálkodási diverzitását. Nemcsak a természetközeli agrárökoszisztéma körforgalmát szakítják meg, de a táj esztétikai

képét is rontják az intenzív mezőgazdasági termelés negatív hatásai. Általa élőhelyek szűnnek meg, csökken a táj mozaikossága, biológiai sokfélesége.

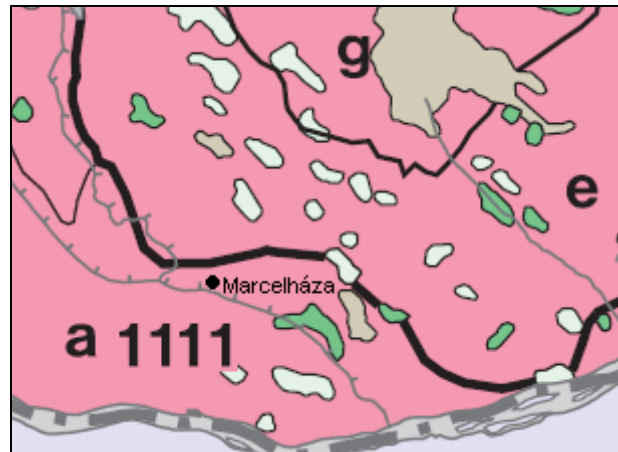

15. ábra: CORINE Land Cover 2006 felszínborítási térkép (EEA 2006)

Jelmagyarázat:

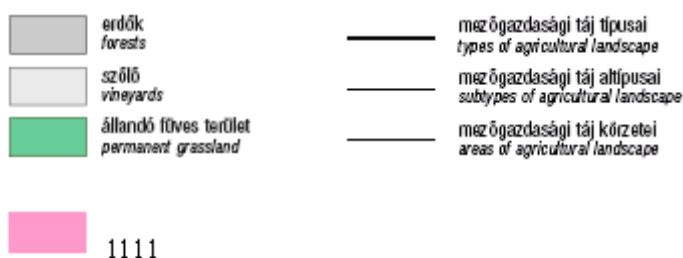
- Natura 2000, Különleges madárvédelmi területek (SPA)
- Natura 2000, Különleges természetmegőrzési területek (SCI)
- Szigorúan védett természetvédelmi terület (IUCN I)
- Kezelt természetvédelmi terület (IUCN IV)
- Beépített terület
- Nem öntözött szántóterületek
- Rét, legelő
- Lomblevelű erdő
- Szőlőültetvény
- Ültetvény
- Jelenleg mezőgazdasági terület
- Víztest
- Ipari vagy kereskedelmi egység

Szlovákia Környezetvédelmi Minisztériuma, a Szlovák Tudományos Akadémia és a Nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara által készített adatbázisok alapján (LÁSZLÓ et al. 2006) Marcelháza a szántóterület-túlsúlyal bíró tájtypusba, ezen belül a nagy intenzitású mezőgazdasági termeléssel bíró táj altípusába tartozik, amit a 16. ábra szemléltet.

16. ábra Mezőgazdasági tájtypusai Marcelháza környékén, 1:750 000 (LÁSZLÓ et al. 2006)

Jelmagyarázat:

A térképen található 1111 – egész területet lefedő – kód Marcelháza és környékére vonatkozó adatokat szolgáltat, melyek a következők:

- 1- a leghosszabb vegetációs időszakkal bíró tájtypus
- 1- a legmérsékeltőbb telű tájak altípusa
- 1- a legtöbb kiegészítő nedvességet igénylő táj
- 1- nagyon kis potenciális vízerózió által veszélyeztetett táj

Ugyanezen a térképen található betűkód (g e a) Marcelháza és környéke talajaira vonatkozik:

- g – teljesen telített és semleges talajok, a szántókon közepes mennyiségű foszforral
- e – teljesen telített és semleges talajok, a szántókon nagy mennyiségű foszforral
- a – teljesen telített, gyengén alkalikus és karbonátos talajok, a szántókon közepes mennyiségű foszforral.

5. ÉRTÉKEKÉLÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A dolgozat célja volt, hogy Marcelháza gazdálkodását vizsgálja az elmúlt évszázadokban, bemutassa az agrártörténeti változások okait, ezek gazdasági, politikai háttérét és természeti, társadalmi következményeit. Továbbá szeretett volna rámutatni az intenzív mezőgazdaság és a fenntartható gazdálkodás egyensúlyának hiányára, illetve a kis- és középgazdaságok létjogosultságára napjainkban is.

Az irodalmi áttekintés és eredmények egybevetése alapján megállapítható, hogy Marcelháza és Kurtakeszi megalakulásától kezdve nemesi nagybirtok volt, ahol a földesúr teljhatalommal rendelkezett. A földek többsége szántó volt, egy-egy nemesi család (Posár, Pálffy, Baranyay) tulajdonában, amiken jobbágyok dolgoztak. A községben ekkor a földesúri földművelésen kívül sokan foglalkoztak halászzal (HERMAN 1887), a vizes határ lecsapolása előtti időszakban zsákmányoló gazdálkodással, gyűjtögetéssel, vadászattal, külterjes állattartással, későbbiekben egyre inkább a földművelés lett a megélhetési alap.

Az 1849-es jobbágyfelszabadítás után a nagybirtokok kezdtek felaprózódni, több nemesi család kezébe kerültek, amiket idővel bérbe adtak helyi gazdáknak. A kiegyezést követő agrárpolitikai intézkedések előrehozták a mezőgazdaság modernizálását, iparosodását. A népi és kézműves mezőgazdasági termékek feldolgozását az ipari jellegű gyárak, üzemek megjelenése váltotta fel (SZÉNÁSSY 1996). A gőz-, majd a villanymalom létesítése következtében fokozatosan felszámolták a Kis-Dunán és a Vágon a vízimalmokat (FEHÉRVÁRY 1992).

A nagybirtokrendszerű gazdaságoknál a földesurak, a bérlők a termelő piachoz közel helyezték el új gyáraikat, hogy így nagyobb teljesítményre és haszonra tegyenek szert, ez jó előfeltételeket biztosított a nagyipari jellegű termelés megalapozásához. Így a korszerű uradalmak hatása lehet az aránylag korán kezdődő polgárosodás. Marcelházán mindemellett a zöldségtermesztés és a vele kapcsolatos kereskedelem is hozzájárult az életmód gyors polgárisodásához. GILYÉN (2000) szerint az ipari fejlődés, és a vele járó tömegtermelés a 19. századi kezdetek után a 20. században a termékek árának olyan csökkenését eredményezte, hogy azok a falusi lakosság általában kedvezőtlenebb anyagi szintjén is elérhetővé váltak. Fejlődött a közlekedés, a szállítás, az infrastruktúra, átalakult a mezőgazdasági termelés is, egyre inkább ipari jellegűvé vált. A faeszközök gyári készítésű vaseszközökre cserélése az 1920-1930-as években zajlott le, a fagerendelyes ekét felváltotta a vaseke, a kézi vetést a vetőgép, a gabona nyomtatását a cséplőgép (FEHÉRVÁRY 1992). Ezek a tényezők részben a falu foglalkozási szerkezetét is megváltoztatták, a föld és a magángazdaság értékét kezdte veszteni.

1918 és 1935 között a magyarság gyengítése céljából a magyar parasztság adótartozás címén elvesztette ingóságainak, gazdasági felszerelésének, sőt sokszor földtulajdonának egy részét (KONKOLY 1939). A kormányzati gazdaságpolitika célja egy önálló cseh-szlovák irányítású nemzetgazdaság és intézményrendszer megteremtése volt, a kisebbségeket teljesen kiszorítva (GAUCSÍK 2010). Ez vezetett

többek között olyan intézkedésekhez, hogy a Pálffy és Baranyay család felosztott nagybirtokára szlovák és cseh-morva kolonistákat telepítettek. A földreform és az öröklési hagyományból (a gazdaság alapját képező fölbirtokhoz a gyermekek csak a szülők halála után jutottak) adódó természetes birtokelaprózódás eredményezték, hogy a lakosság gazdálkodási lehetőségei leszűkültek, a parasztgazdaságok többsége kisgazdaságokká bomlott, önállóságukat elvesztették, ami elszegényedéshez vezetett. Ezt a folyamatot a földdel rendelkező népesség elsősorban intenzívebb földműveléssel igyekezett ellensúlyozni (FÉL 1944, FEHÉRVÁRY 1988, 1992).

A második világháborút követően, 1945 és 1948 között a csehszlovákiai földbirtokreform értelmében az állam a magyar és német kisebbségnek elkobozta földtulajdonát, ingó és ingatlan vagyonát, majd szétosztották a szláv lakosság között. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően már minden 50 ha fölötti birtok kisajátításra került, amelyet azonban nem osztottak szét, hanem az alakuló állami gazdaságok és földműves szövetkezetek birtokába juttattak (SZLOVÁKIAI MAGYAR ADATBANK). Ezután a külterjes állattartás is hanyatlásnak indult.

1970-től a kort a gazdasági lehetőségek viszonylagos javulása, az általános politikai enyhülés, vidéken a termelőszövetkezet mellett engedélyezett „háztáji gazdaság” újraéledése jellemezte. 1989-től, a rendszerváltást követően újra indult a piacgazdaság, a privatizáció éveiben a lakosság visszakapta földjeinek egy részét, viszont apró parcellákban szétszórva a környéken, így szinte lehetetlenné vált családi gazdaságok alapítása, ezért a helyi lakosok nagyvállalkozóknak adták bérbe földjeiket. 1996-ban a helyi szövetkezet felbomlott, a nagyrészt mezőgazdaságban dolgozó lakosság elvesztette munkáját. A földeket jelenleg is nagyvállalkozók bérlik, illetve vásárolják fel azokat.

Úgy gondolom, hogy a környezeti feltételek lehetőséget adnak az intenzív tájhasználat és a természet védelme közti egyensúly megtalálására, hogy fenntartató módon, a megfelelő agrár-környezetgazdálkodási program bevezetésével lehessen művelni a területet.

A környezeti feltételek mellett szükségesek az emberi tényezők, egy megfelelő stratégiai terv kidolgozása, ami magában foglalja az irányítást, a feldolgozást és a koordinációt. Hiányát látom a jogi gyakorlatnak, egyrészt annak elmaradását, másrészt a nem megfelelő alkalmazását, hiszen a még fennmaradt természetközeli(bb) élőhelyeket meg kell őriznünk az utókor számára. A mezőgazdasági területeknél tájrevitalizáció során emberléptékű táblákat, biocentrumokat, biokorridorokat lenne célszerű kialakítani, bevezetni és népszerűsíteni a hagyományos gazdálkodást, az ökológiai gazdálkodást, kímélő technológiák alkalmazását. A táj esztétikai értékét növelné, ha több parkot, növénytársaság létrehozását a monokultúrális mezőgazdasági tájon, valamint a települések belsejében. A folyóvizek környékén puffer övezeteket kell kialakítani, természetközeli erdőgazdaságot és fakitermelést folytatni, a régészeti lelőhelyeken (kelta és avar kor) az egykori élővilágot bemutatni, ami erősítené a lakosság környezettudatos gondolkodását. A településfejlesztési terv felsorolja ezeket a prioritásokat, de konkrét

cselekvési tervvel nem áll elő. Marcelháza Településrendezési Tervében néhány megoldási javaslat született a mezőgazdasági területek nem mezőgazdasági célokra történő felhasználására. Ez összesen 83,81 ha-t érint, ebből 48,18 ha lakott területre, 35,63 ha lakott területen kívülre esik. A terv megvalósítása két szakaszban történik, 2015, illetve 2025-ig. A jövőbeni tervek hiányossága, hogy a mezőgazdasági területek nem mezőgazdasági célokra történő felhasználásában (építési terület, rekreációs terület, szolgáltatások) nem jelenik meg a természetvédelmi célokra történő átalakítás. A két pihenőpark mellé terveznek egy harmadikat építeni, amely javítaná a falu összképét. Kulturális szempontból fontos lenne egy tájház létrehozása, erre azonban most nincs lehetőség, de a község egy megvásárolt régi épületet falumúzeummá tervez átalakítani.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat egy szlovákiai magyar település, Marcelháza agrártörténeti változásának folyamatát vizsgálja a 13. századtól napjainkig. Ez időszakon belül a 19-20. században végbement gazdálkodási, természeti és társadalmi-politikai folyamatokra összpontosít. A kutatás arra keresi a választ, hogy történelmileg a mezőgazdaság intenzifikációja miként zajlott le az adott területen, ennek milyen hatásai voltak a múltban, illetve hogyan alakította a jelent, nemcsak gazdasági, de az itt lakók életmódbeli változásainak szempontjából is.

A szakirodalmi források feldolgozása mellett levéltári és statisztikai adatokat gyűjtöttem, történeti térképeket és korabeli tudósításokat értelmeztem, azokat összehasonlítottam. A terepi bejárás során a dokumentálás módszerét alkalmaztam, ami kiterjedt a fényképek készítésére, a még fellelhető tárgyi emlékek megörökítésére, verbális emlékezések összegyűjtésére.

A szakirodalmi és a kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a 19. században a nemesi nagybirtokok jelenléte, valamint a nagyvárosok közelsége egy gyors változást és iparosodást eredményezett a községben. A kor modern technikai színvonalán folyt a termelés, ez a gazdasági fellendülés mellett a lakosság korai polgárosodásához vezetett, amivel együtt járt a parasztság kulturális jellemzőinek korai elvesztése is.

A következő nagy változások a 20. század elején mentek végbe, amikor az első és második világháború végkimenetelének következtében az első és harmadik csehszlovák földbirtokreform nagy hatással bírt az itteni magyarság életére. A nemesi nagybirtokok és az önellátásra törekvő falusi parasztgazdaságok nagy részét felszámolták és szétosztották a szlovák nemzetiségű telepések között. Az 1948 utáni államosítás következtében megszűntek az egyéni gazdaságok, a magántulajdonú föld értékét veszítette. Marcelházán a szocializmus éveiben a mezőgazdaságot teljesen intenzifikálták, mindent a termelésnek vetettek alá, megszüntetve ezzel a természetközeli agrárökoszisztéma körforgalmát. Az ETSZ által háztáji művelésbe kiadott – maximum 0,50 ha területű – eredetileg saját tulajdonú kertekben, szőlőkben a többlábon-állás érdekében, állandó jövedelem-kiegészítésként a lakosok intenzív termelést folytattak. Ekkorra tehető a mezőgazdaság technikai forradalma, a kertészeti eljárásokban elkezdődött a vegyszer- és műtrágyahasználat, majd bevezették a főliasátras zöldségtermesztést.

A rendszerváltást követően a szövetkezetet felszámolták, így a lakosság nagy része munkanélkülivé vált. Jelenleg egyre csökken a mezőgazdaságban dolgozók száma. A korábban nagy hagyománnyal bíró háztáji zöldségtermesztés is megszűnőben, mivel a családok nem tudják felvenni a versenyt a piacgazdasággal, a nagy értékesítési láncok által importált nagymennyiségű és olcsó terményekkel. A kis tételben való kertészkedés a költségek növekedése miatt kifizetelenné vált, a családok többsége az önellátáson kívül piacra már nem termel. A korábban korlátozott szocialista piachoz

alkalmazkodó családi gazdaságoknak nem volt lehetőségük a kertészkedésből megtermelt profitot agrárvállalkozásukba visszaforgatni, hiszen saját tulajdonú földet ekkor nem vásárolhattak. Így mára a tőkehiány és az agrár-nagyvállalkozók konkurenciája mellett az idősebbek már nem gondolkodnak egy komplex gazdaság létrehozásán, másrészt a szülőknek nem volt céljuk, hogy gyermekeiket mezőgazdasági pályára tereljék, így a fiatalok a megfelelő szakértelem hiánya mellett már rég eltávolodtak a mezőgazdaságtól.

Úgy gondolom, hogy jelenleg a mezőgazdaság helyzete a térségben sem természeti, sem társadalmi szempontból nem fenntartható, de további célom a kutatás folytatása, a dolgozat eredményeit felhasználva, a széleskörű gyakorlati megvalósítás létjogosultságának alátámasztására, egy mintagazdaság létrehozását tervezem, annak társadalmi, gazdasági és természeti előnyeit bizonyítandó.

7. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Meg szeretném köszönni konzulensemnek, Saláta Dénesnek a dolgozatban való közreműködését, jó tanácsait, hasznos javaslatait. Köszönöm a komáromi Duna Menti Múzeum munkatársainak és a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjának a dolgozat megírásában nyújtott segítséget és nem utolsósorban a helyi lakosok, családom segítőkészségét, biztatását.

8. IRODALOMJEGYZÉK

- ANGYAL B. (2012): Kisalföldi tanyák. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Komárom, 255 p.
- BALASSA I. (1989): A határainkon túli magyarok néprajza. Gondolat, Budapest, 417 p.
- BALEGA S. (2011): A népi építészet területi védelme Szlovákiában – In: BALASSA I. & ANTAL A. (szerk.). A területi védelem színe és fonákja, Mesterprint Kft., Budapest, pp. 190-196.
- BALOGH E. (1928): Acsallóközi ember történelme – In: JANKÓ Z. (szerk.). Csallóközi Múzeum, Pozsony, pp. 57-70.
- BARANYAY J. (1998): Kalandozások Komárom vármegyében. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya, 200 p.
- BAUKÓ J. (2001): Marcelháza halászatának szakszókincse, KT Kiadó, Komárom, 58 p.
- BÉL M. (173): Komárom vármegye leírása. Hasonmás kiadás: 1735 – 47 közt íródott vármegyei leírások egyike, Tatabánya, 1989, 252 p.
- BLASKOVICS J. (1993): Az útvári ejálet török adóösszeírásai. Erdem, Pozsony, 425 p.
- BOROVSKY S. (szerk. 1906): Magyarország vármegyéi és városai – Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Írták: A Komárom megyei helyi munkatársak. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 600 p.
- BORSOS B. (2011): A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. M-érték Kiadó, Budapest, 421 p.
- CSÁKVÁRI E. (2012): Vág és Garam közti települések természeti és kultúrtörténeti tájértékeinek felmérése. Szakdolgozat, Sopron, 152 p.
- DANTER I. (2005): Hagyományos gazdálkodás a Kisalföld északi részén. Galántai Honismereti Múzeum, Galánta, 313 p.
- FEHÉRVÁRY M. (1988): Parasztgazdaság a XX. század első felében. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 181 p.
- FEHÉRVÁRY M. (szerk. 1992): Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében. Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom, 170 p.
- FEKETE L. (1943): Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Athenaeum, Budapest, 193 p.
- FÉNYES E. (1851): Magyarország Geographiai Szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest, 1253 p.
- FÉL E. (1944): Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata (A marcelházi Rancsó Czibor család élete) – In: HOFER T. (szerk.). Régi falusi társadalmak. Kalligram 2001, Pozsony, pp. 88-108.
- FRISNYÁK S. (2000): Felvidék mező-és erdőgazdasága a 18-19. században – In: CSIHÁK GY. (szerk.). Közös jelen, múlt és jövő Észak Kárpát-medencében, különös tekintettel a gömöri tájegységre, Rozsnyó, pp. 28-47.
- GÁL S. (1980): Mesét mondok, valóságát. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 208 p.
- GAUCSÍK I. (2010): A Csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918-1938). – Korall 18: 48-64.
- GILYÉN N. (2000): A magyar népi építészet változása (integrálódása) a 20. században – In: KÓSA L. & CSERI M. & BERECKZI I. (szerk.). Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Magyar Néprajzi Társaság, Szentendre, pp. 237-255.
- GRANEC, M. & ŠURINA, B. (1999): Atlas pód SR, Výskumný ústav pôdoználectva a ochrany pôdy. Bratislava, 60 p.
- HERMAN O. (1887): A magyar halászat könyve, Természettudományi Társulat, Budapest pp. 446-447.
- HOLUBY, J. L. (1896): Národopisné práce. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1958. p.162
- KAHOUNOVÁ, D. E. (1984): Tradičné formy zeleninárstva na Slovensku. Zborník SNM 78, Etnografia 25. Bratislava, pp. 19-68.
- KONKOLY T. GY. (1939): Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás – In: Statisztikai Szemle, KSH pp. 34-40.
- KÖVECSES V. E. (2000): A természetes környezet változásai Esztergomban és környékén a török kor után – In: KÓSA L. & CSERI M. & BERECKZI I. (szerk.). Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Magyar Néprajzi Társaság, Szentendre, pp. 227-236.
- LÁSZLÓ et al. (2006): Atlas reprezentatívnych geoekosystémov SR. Ministerstvo životného prostredia SR, Espirit spol s.r.o., Fakulta stredoeurópskych štúdií univerzity Konštantína filozofa v Nitre, Banská Štiavnica.
- LISZKA J. (2002): A szlovákiai magyarok néprajza. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 542 p.
- LISZKA J. (2003): A szlovákiai magyar tájak néprajza. Kiadvány, Lilium Aurum, Dunaszerdahely.
- LISZKA J. (2000): A szlovákiai magyar néprajzi tudományosságtól az európai etnológiáig. In: KÓSA L. & CSERI M. & BERECKZI I. (szerk.). Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Magyar Néprajzi Társaság, Szentendre, pp. 51-58.
- LISZKA J. (2008): Két part között... A népi kultúra helye és szerepe Európa egyik ütközési zónájában. – In: FEDINEC CS. (szerk.). Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. MTA, Budapest, pp. 17-34.
- MAGYAR Z. (2011): A magyar népi kultúra régiói 2. Felföld, Erdély, Moldva. M-érték Kiadó, Budapest, 402 p.
- MOLNÁR Á. (2010): Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán. – Korall 19-20: 190-217.
- NYÁRI ZS. (1996): Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből. Heraldika Kiadó, Budapest, 334 p.
- RESKO S. (szerk. 2006): Marcelháza. KT Könyv- és Lapkiadó Kft., Komárom, 117 p.
- RÉTHLY A. (1998): Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900-ig, I. kötet. OMSZ, Budapest, 1739 p.
- SZENÁSSY Á. (1997): A népi élelmiszerelőállításról az ipari feldolgozásig Komárom vármegyében 1945-ig, KT Kiadó, Komárom. 121 p.
- VÁLYI A. (1799): Magyar Országának leírása, Buda. Hasonmás kiadás, Lilium Aurum, Dunaszerdahely 2005. 736 p.

Egyéb források

Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, Képeslapok: <http://postcards.arcanum.hu/hu/>
Duna Menti Múzeum, Komárom: Komárom és vidékének történelmi fejlődése az őskortól 1849-ig és a régió néprajzi jellegzetességei. Állandó kiállítás.
European Environment Agency – EEA: <http://natura2000.eea.europa.eu/#>
Kiállítási Végrehajtó Bizottság (1891): Útmutató Komárom vármegye, vár és szab. Kir. Város rövid ismertetésével. Ipar és gazdasági kiállítás Komáromban.
Községi Hivatal, Marcelháza: JRD Képes Krónikája (1973-1989).
Községi Hivatal, Marcelháza: Falu Krónika (1956-1990, 2003-2013).
Magyar Országos Levéltár Archivuma: Az 1720. évi országos összeírás. http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras
Magyar Statisztikai Közlemények (1939): Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, KSH, Budapest.
Národné lesnícke centrum, Zvolen – NLC: <http://www.nlcsk.sk/>
Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce Marcelová (2006,2010) – PHSR. <http://www.marcelova.sk/wp-content/uploads/2013/04/text.pdf>
Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava – ŠÚ SR. www.scitanie2011.sk
Szlovákiai Magyar Adatbank, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom – Somorja. <http://adatbank.sk/>
Üzemnyí plán obce Marcelová (2008) <http://www.uzemneplany.sk/upn/marcelova/uzemny-plan-obce/cistopis-2008/text/textova-cast-smerna>
Výskumný ústav pôdoznáectva a ochrany pôdy – VÚPOP. <http://www.podnemapy.sk/default.aspx>

Történeti térképek

ARCANUM (2004): Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság - Georeferált változat. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, ISBN: 963 9374 95 4
TÍMÁR G., MOLNÁR G., SZÉKELY B., BISZAK S., VARGA J., JANKÓ A. (2006): Második Katonai Felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság - Georeferált változat. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, ISBN: 963 7374 21 3, ISSN: 963 7374 35 3
BISZAK S., TÍMÁR G., MOLNÁR G., JANKÓ A. (2007): Harmadik Katonai Felmérés, a Magyar Szent Korona Országai, 1:25.000. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, ISBN: 978-963-7374-54-8.
JANKÓ A. (szerk.) (2009): Magyarország megyetérképei a Hadtörténeti Térképtárban 1731-1948. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, ISBN: 978 963 7374 86 9
JANKÓ A. (szerk.) (2010): Szakmai-tudományos térképek a Hadtörténeti Térképtárban 1765-1920. Az Osztrák Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és Magyarország szakmai-tudományos térképei a 18. sz. második felétől 1920-ig. DVD-ROM, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, ISBN: 978 963 7374 96 8
LIPSZKY J. (2005): A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804-1810). DVD-ROM, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára, Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, Eötvös Loránd Tudomány-egyetem Informatikai Kar Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Cartofil Kiadó, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, ISBN: 963 9521 14 5

Helyi adatközlők

ANDRUSKÓ ex verb.: Andruskó Anna, szül. 1914. 05.06. – 2006. 02. 13.
CSÁKVÁRI ex verb.: Csákvári Alena, szül. 1959. 08. 14.
GÁL ex verb.: GálTeréz, szül. 1938. 12. 05.

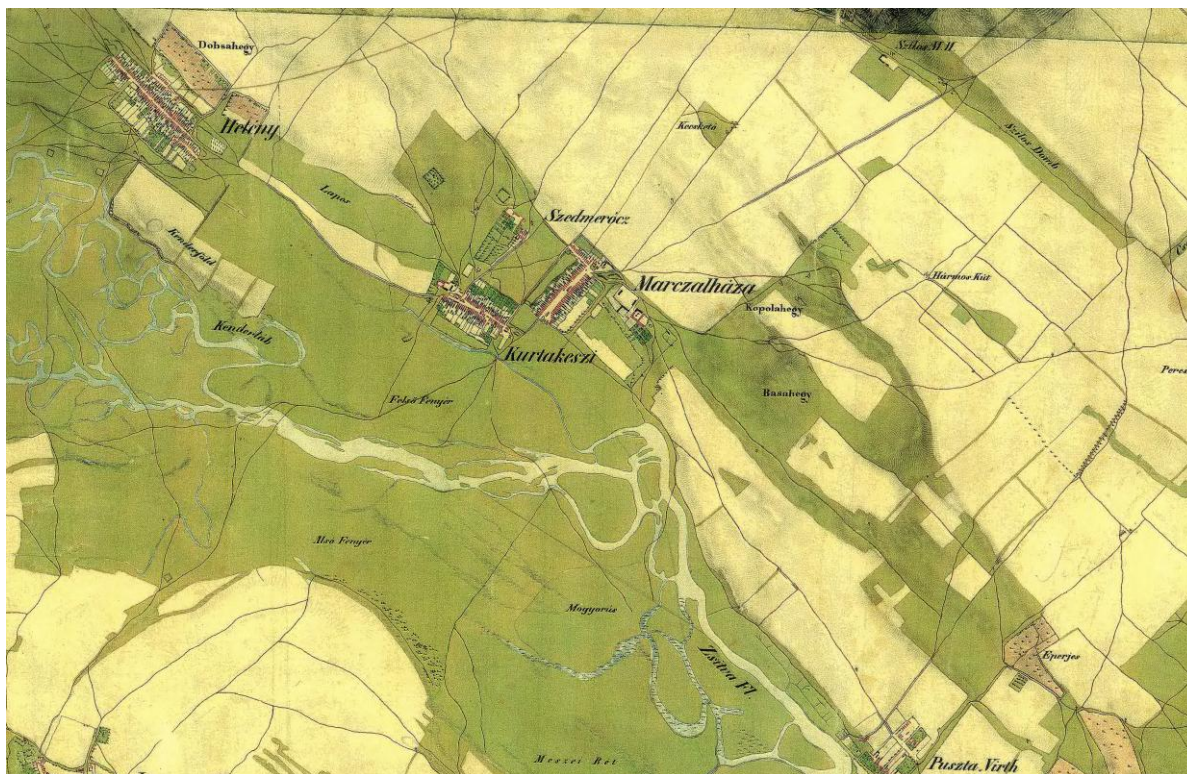
9. MELLÉKLETEK, FÜGGELÉK

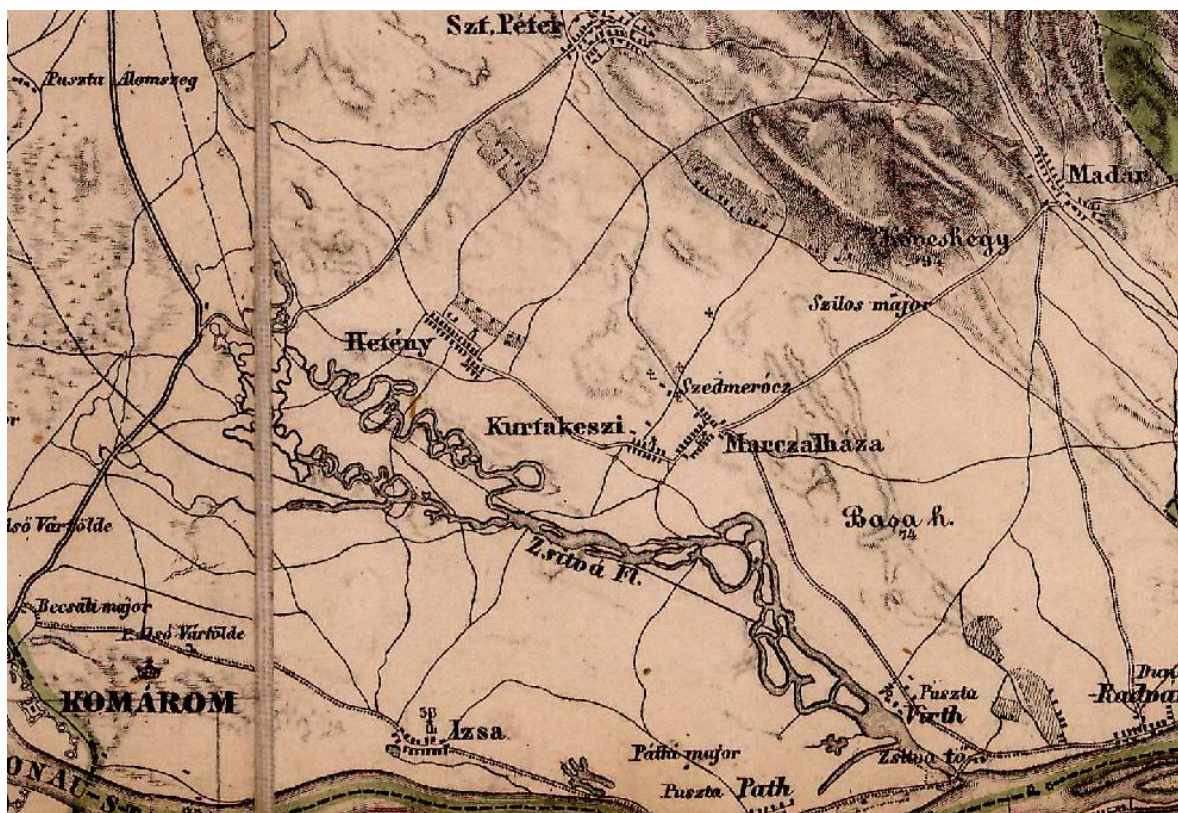
17. ábra: A vizsgált terület az I. katonai felmérésen (X/14-15. és XI/15-16. szelvények, 1782-1783, MA 1:28.800, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, digitális változat: ARCANUM 2004)

18. ábra: A vizsgált terület a Magyar Királyság és társországai térképe és névtára művön a 19. század elején (Mappa geographica IV: N 26, 1804-1810, digitális változat: LIPSZKY 2005)

19. ábra: A vizsgált terület a II. katonai felmérésen (XXIX/47-48 szelvények, 1840, MA 1:28.800, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, digitális változat: TÍMÁR et al. 2006)

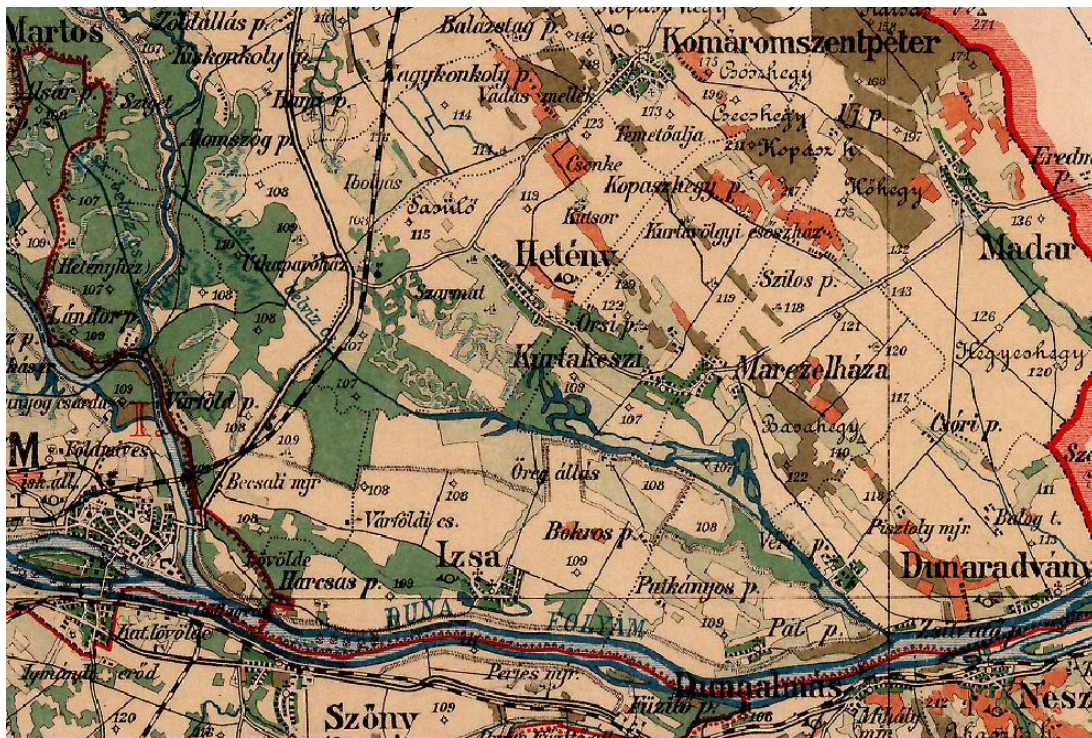
20. ábra: A vizsgált terület Komárom-megye térképén 1869-ben (B IX a 1838, 1869, MA 1:440.000, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, digitális változat: JANKÓ 2009)

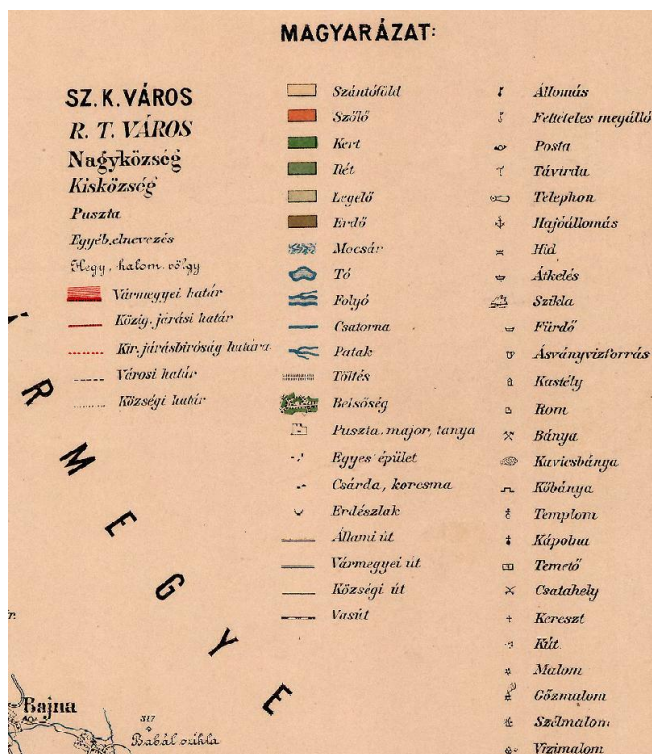
21. ábra: A vizsgált terület a III. katonai felmérésen (4861/1-3 szelvények, 1882, MA 1:25.000, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, digitális változat: BISZAK et al. 2007)

22. ábra: A vizsgált terület Komárom vármegye térképén 1895-ben (B IX a 1849, 1895, MA 1:430.000, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, digitális változat: JANKÓ 2009)

23. ábra: A vizsgált terület A Magyar Szent Korona Országainak Földmívelési térképén (B IX c 1221, 1895, MA 1:900.000, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár, digitális változat: JANKÓ 2010)

24. ábra: Jelmagyarázat az 1912-es közigazgatási és földmívelési térképhez

Földyószám	Vármegye, járás, község, mv. és tjv.	Östermelés (1938)															
		Mezőgazdaság és kertészet															
		Önálló															
		Földbirtokos								Földbérlő							
		Összesen	100 kat. holdnál nagyobb	50-100	20-50	10-20	5-10	1-5	1 kat. holdnál kisebb	Összesen	100 kat. holdnál nagyobb	50-100	20-50	10-20	5-10	1-5	1 kat. holdnál kisebb
			kat. holdas						kat. holdas								
Földbirtokkal								Földbérlettel									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	Kurtakeszi	177	2	–	10	24	28	61	52	1	1	–	–	–	–	–	–
2	Marcelháza	320	1	–	19	47	64	116	73	1	–	–	–	–	–	1	–

25. ábra: Az őstermelő népesség részletezése 1938-ban (MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1938)

Földyószám	Vármegye, járás, község, mv. és tjv.	A földbirtokok száma birtoknagyságcsoporthoz szerint												Földyószám	A földbirtokok területe birtoknagyságcsoporthoz szerint													A földbirtokok összes területéből		A jutatótt földbirtokok	
		Az összes	1 kat.holdnál kisebb		1-5 kat.holdas		5-10	10-20	20-50	50-100	100-500	500-1000	Az összes		1 kat.holdnál kisebb		1-5 kat.holdas		5-10	10-20	20-50	50-100	100-500	500-1000	Szántó-föld	Erdő	Az összes				
			szántó-föld nélküli	szántó-földes	szántó-föld nélküli	szántó-földes	kat.holdas								szántó-föld nélküli	szántó-földes	szántó-föld nélküli	szántó-földes	kat.holdas												
			Földbirtokok száma												Földbirtokok területe [kat.hold]													területe [kat.hold]			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	30	31	32				
1	Kurtakeszi	376	65	14	1	186	57	28	16	6	3	–	1	3 058	14	10	3	580	396	372	481	437	765	–	2 404	174	604				
2	Marcelháza	703	69	65	7	301	137	91	29	–	3	1	2	5 121	23	53	15	818	936	1 203	804	–	569	700	3 445	345	1 685				

26. ábra: A szabad és korlátolt forgalmú földbirtokok száma, összes, szántóföldi- és erdőterület, valamint a cseh-szlovák földbirtokreform főeredményei (MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1938)

	Magántulajdon	EFSZ	Szántó	Gyep	Szőlő	Gyümölcsös	Erdő	Kert	Nádas	Használatlan terület
	[ha]									
1893	3 157,0		1 475,5	1 003,6	9,2		253,2	15,5	7,5	392,5
1897	4 944,8		3 210,0	1 040,9	12,6		257,2	16,7	9,8	397,6
1910	2 951,0		1 965,2	580,6	8,6		209,5	8,1		179,0
1938	4 706,7		3 365,9				298,7			
1956	1 400,0	1 900,0	3 288,3	305,0			388,3			
1958	250,0	2 282,0	2 019,0							
1959		3 000,0	2 600,0							
1960	315,0	2 909,0	2 384,0							
1961		2 963,0								
1962	150,0	2 975,0	2 291,0		40,0	10,0				
1964	200,0	2 641,0	2 487,0		100,0	30,0				
1965	75,0	2 534,0	2 437,0		79,0	49,0				
1966										560,0
1967	33,0	2 264,6	1 971,7		29,1	106,0				58,5
1968	36,0	2 446,0	2 264,0		46,0	136,0				
1970		2 709,0	2 323,0							
1971	83,0	2 698,0	2 306,0		65,6	111,5				
1972	70,0	2 932,7	2 363,1		65,6	111,5				
1973		2 392,0	2 082,0							
1974		2 617,0	2 292,0							
1975		2 616,0	2 292,0							
1976		2 564,0	2 454,0							
1981		2 650,0								
1985		2 652,0	2 350,0		65,0	70,0				
2006			2 286,9	141,5	134,4	43,8	239,5	125,8		

27. ábra: Földbirtokok területe művelési ágak szerint 1893-2006 között (KSH, FALU KRÓNIKA)

	Szarvasmarha	Sertés	Juh	Ló	Baromfi
1897	765	104	1 280	70	
1938	1 312	1 917	89	348	
1958	644	1 278	422	129	1 857
1959	755	1 506	505	130	2 533
1960	556	1 873	646		
1961	1 097	2 397	780	103	6 250
1962	1 099	2 101	759	95	6 779
1964	1 188	2 515	902	84	
1965	994	2 394	833	74	3 494
1966	991	2 709	987	75	3 861
1967	939	2 861	1 109	69	3 802
1968	889	2 818	1 098	68	4 184
1970	827	2 704	1 185	66	3 901
1971	806	2 932		54	6 878
1972	903	2 604		53	3 904
1977	1 265	3 212	545		

28. ábra: Állatállomány-változás 1897-1977 között (KSH, FALU KRÓNIKA)

10. NYILATKOZAT

Alulírott Csákvári Edina, a Szent István Egyetem Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar Környezetgazdálkodási agrármérnöki MSc szak nappali tagozat hallgatója nyilatkozom, hogy a dolgozat saját munkám, melynek elkészítése során a felhasznált irodalmat korrekt módon, a jogi és etikai szabályok betartásával kezeltem. Hozzájárulok ahhoz, hogy dolgozatom egyoldalas összefoglalója felkerüljön a Kar / Intézet / Szak honlapjára. A digitális verzióban (pdf formátumban) leadott dolgozatom elérhető legyen a témát vezető tanszéken/intézetben, illetve a kialakításra kerülő Kari központi nyilvántartásában, a jogi és etikai szabályok teljes körű betartása mellett.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot nem tartalmaz.

Gödöllő, 2014. október. 28.

hallgató aláírása

A dolgozat készítőjének konzulense nyilatkozom arról, hogy a dolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmak korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot nem tartalmaz.

Gödöllő, 2014. október. 28.

témavezető aláírása